

Diplomová práce

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra filosofie a religionistiky

Diplomová práce

VZKŘÍŠENÍ A SVOBODNÁ VŮLE Z POHLEDU KŘESŤANSKÉ GNÓZE

Vedoucí práce: Doc. Tomáš Machula, Ph.D., Th.D.

Autor práce: Bc. Barbora Kozáková

Studijní obor: Učitelství náboženství a etiky

Forma studia: Kombinovaná

Ročník: V.

2010

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

24. února 2010

vlastnoruční podpis studentky

Děkuji vedoucímu diplomové práce Doc. Tomáši Machulovi, Ph.D., Th.D.
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD.....	6
1 VYMEZENÍ VÝZNAMU POJMU GNOSIS	9
1.1 Gnosis v pracích odpůrců gnóze.....	10
1.2 Gnostické písemné prameny.....	11
1.3 Nález v Nag Hammadí.....	12
1.4 Příbuzné a navazující myšlenkové proudy gnóze.....	14
1.4.1 Hermetismus	14
1.4.2 Manicheismus	16
1.4.3 Mandejci	18
1.4.5 Bogomilové a kataři.....	21
2 KONCEPTY GNOSTICKÉ FILOSOFIE	24
2.1 Základní charakteristika gnostického mýtu a filosofie.....	24
2.2 Zmrtvýchvstání Krista z pohledu ortodoxního a gnostického.....	26
2.2.1 Vzkříšení z pohledu Nového zákona	28
2.2.1.1 Příčiny preference doslovného výkladu vzkříšení.....	30
2.2.1.2 Od zmrtvýchvstání k církevní hierarchii.....	31
2.2.2 Gnostický pohled na zmrtvýchvstání.....	34
2.2.3 Střet pohledů na zmrtvýchvstání.....	36
2.2.4 Charakteristiky příběhu o vzkříšení.....	39
2.2.5 Interpretace gnostického pojetí vzkříšení Krista.....	41
2.2.6 Střet interpretačních pohledů z hlediska tradičně církevního	43
2.3 Boží podstata a lidská svobodná vůle.....	46
2.3.1 Volba Adama a Evy v zahradě Eden.....	48
2.3.2 Jeden Bůh, dva bohové.....	50
2.3.3 Spor o boží Jednotu.....	52
2.3.4 Vnější podoba církve jako obraz vnitřní svobody.....	56
2.3.5 Interpretační spor o příběh Adama a Evy.....	63
2.3.6 Morální důsledky interpretace příběhu Adama a Evy.....	68

ZÁVĚR	79
Seznam použité literatury a pramenů.....	82
Seznam zkratek	83
Abstrakt.....	84

ÚVOD

V této práci bych chtěla podat krátké shrnutí nám do dnešního dne dochované historie a pramenů starověkého gnostického hnutí a jejích hlavních představitelů, společně se stručnou historií studia gnosticismu. Dále bych se chtěla zmínit a zahrnout i další náboženská hnutí a jednotlivce, kteří i poté, co hlas gnóze na konci starověku utichl, vykazují svými myšlenkami a postoji blízkost tomuto neobvyklému filosoficko-náboženskému proudu. Přibližně od 19. století, společně s ožívajícím zájmem o východní a blízkovýchodní staré kultury, a zejména po objevu v Nag Hammadí po 2. světové válce, zaznamenáváme nebývalý zájem o stará náboženství, gnosticismus nevyjímaje.

Mým cílem je též pokusit se načrtnout určité charakteristické znaky gnostického mýtu, který ve své obecné podobě je jakýmsi svorníkem a spojujícím prvkem všech, co do formy a myšlenek různých, pramenů, ze kterých dnes naše poznání o podobě starověkého gnosticismu rekonstruujeme. Dále v symbolickém rámci, který je sdílen též s později konkurenčním oficiálním církevním učením popsat jejich rozdílnost.

Za účelem jistého zobecnění tak v rámci práce kladu proti sobě stanoviska a teologická východiska, která pro zjednodušení nazývám ortodoxní, nebo tradiční církevní, oproti stanoviskům a pohledům gnostickým. Jsem si vědoma zjednodušení, kterého se tímto dopouštím, neboť existuje řada autorů považovaných za „církevní“ s velmi gnostickými názory a naopak. Sami starověcí gnostici a církevní otcové, i „běžní křesťané“ se pravděpodobně mezi sebou dlouhou dobu nijak ostře nevymezovali, jednalo se o navzájem se ovlivňující myšlenková hnutí, která teprve časem vykrystalizovala do nám známé podoby, a teprve postupně jeden z nich utichnul, či jako podzemní řeka plynul dějinami spíše ve skrytosti. Nicméně považuji tuto zkratku za nezbytnou pro účel textové komparace, vzhledem k nutnosti ji provést na tak malé ploše této práce.

Zaměřím se zejména na postavu Spasitele Ježíše Krista a jeho vzkříšení z mrtvých tak, jak je popsáno v Novém Zákonu a tak, jak nám ho různé popisy

zachovaly zejména v cenném nálezu z Nag Hammadí. Pokusím se provést srovnání odpovídajících momentů příběhu a zamyslet se nad motivy a důvody, které vedly k postupnému přiklonění se k novozákonní variantě tak, jak ji známe dnes.

Dále se zaměřím na všelidský problém otázky svobodné vůle člověka, který bych chtěla zkoumat na příběhu Adama a Evy a jejich vyhnání z ráje. Způsob, jak se k němu staví gnostická literatura a tradiční biblický výklad dle mého názoru zřetelně demonstruje i širší rozpory a východiska obou směrů a zároveň dovoluje vyzdvihnout cenné myšlenkové rozdíly.

Pomineme-li ojedinělé prvorepublikové dílo J. Matouška, soustředí se české knihy o gnosticismu zejména kolem jména prof. Pokorného. Díky jeho dlouholeté snaze vyšla v češtině řada knih na téma gnóze. Nejznámějším populárně naučným titulem je pravděpodobně *Píseň o perle* a poslední roky vycházející edice *Rukopisy z Nag Hammadí*. Rozhodla jsem se, že se ve své práci budu právě z toho důvodu soustředit a myšlenkově opírat spíše o zdroje zahraniční a z českých knih budu čerpat především překlady primárních textů, budou-li k dispozici. Přesto tomu tak vždy nebylo a musela jsem se uchýlit v některých případech k vlastnímu překladu z angličtiny.

Téma práce vznikalo postupně, s mým zájmem, který byl vzbuzen nejprve popularizačními přednáškami prof. Stephana Hoellera¹. V mnohém mě inspirovaly i knihy od prof. Elaine Pagelsové a pozoruhodná poloautobiografická kniha Jeana Doresseho, který se sám podílel na získání části Nag Hammadského kodexu. Je snad shodou náhod, že klasické a celosvětově pravděpodobně nejuznávanější dílo od Kurta Rudolpha – *Gnosis* vyjde v českém překladu právě v následujících měsících tohoto roku. I z jeho knihy jsem ve své práci čerpala.

¹ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

Co se ukázek textů týče, čerpala jsem, bylo-li to možné, z českých překladů z okruhu prof. Pokorného, v některých případech i z edice Bibliotheca gnostica (např. Tajný spis Janův, Ireneovy a Hippolitovy spisy). Souhrnné vydání nálezů z Nag Hammadí v angličtině s komentářem od prof. Robinsova se pak stalo předlohou k mým překladům z angličtiny. Snažila jsem se dodržet odkazy na citace z Nag Hammadské knihovny (Nag Hammadi Library - NHL) podle mezinárodního úzu, který ovšem v české literatuře není vždy dodržován. V neposlední řadě musím zmínit jako cenný zdroj českou revue Theofil, dostupnou na internetu, a řadu dalších anglických zdrojů zejména s texty svatých otců. Citace překládané z angličtiny ponechávám v původním znění názvů spisů. Pro české citace z Bible jsem použila nový překlad „Bible pro 21. století.“

Těžiště práce je věnováno textové komparaci gnostického a církevního pohledu na předem vytyčená témata a následné reflexi, zamyšlení nad příčinami a důsledky těchto rozdílů.

1 VYMEZENÍ VÝZNAMU POJMU GNOSIS

Pojem *gnóze* je odvozen od starořeckého slova *gnosis*, „poznání“. *Gnosis* je v řečtině běžným slovem a může označovat rozličné druhy poznání. V této práci se pojem používá zejména ve smyslu *gnosis* – *gnóze*, jakožto individuální nebo mystické poznání. V tomto smyslu může *gnóze* značit obeznámenost, to znamená poznání jako individuální uvědomování si sebe sama nebo jiné osoby, či dokonce boha. Může mít význam vzhledu ve smyslu poznání jako bezprostředního uvědomování si hlubokých pravd. Tyto způsoby chápání významu slova *gnóze* se vzájemně nevylučují, neboť poznání s sebou může nést bezprostřední uvědomění si sebe či druhých, v individuálním vztahu k sobě či společenství, které poskytuje hluboký vhled do skutečné podstaty všeho.

Gnóze, kterou hledali gnostici v prvních staletích našeho letopočtu, i někteří jejich další myšlenkoví následovníci, může být stěží chápána jako běžné poznání, jak tomuto termínu rozumíme dnes. Ve spisu *Výklad o Duši* je například zmínka o tom, že navrácení duše do stavu celistvosti „není ze slov o konání askeze a nezáleží v nějakých praktikách ani v naukách písem“². Mystici skutečně zdůrazňovali v mnoha knihách, že mystického poznání nemůže být dosaženo pouhým čtením knih. Jiné texty popisují tento druh *gnóze* výčtem otázek, které musí být položeny, pokud má být někdo osvícen poznáním. V *Tajné knize Janově* spasitel oznamuje, že ona či on bude učit „tomu, co je, tomu, co bylo, a tomu, co přijde“³, v *Knize Tomášově* zase čteme: „zkoumej sám sebe a poznej, kdo jsi, jakým způsobem jsi byl a jakým budeš“⁴. Dosáhnout tohoto poznání – tedy stát se gnostikem - znamená poznat sebe, Boha a všechno. Neboli dostát slavnému rčení Apollónovy věštírny v řeckých Delfách *gnothi sauton*, „poznej sám sebe“. Podle mnoha z těchto textů znamená poznat se upřímně zároveň dosažení tohoto mystického poznání a dosáhnout tohoto mystického poznání znamená upřímně se

² *Výklad o Duši* 134:30-34; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

³ *Tajná kniha Janova* 2:15-20 KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

⁴ *Knihy Tomášovy* 2

poznat. Gnostické poznání tedy spočívá v žité mystické zkušenosti, v poznání proudu času světa, minulosti, přítomnosti a budoucnosti, a v poznání sebe sama - odkud jsme přišli, kdo jsme, kam míříme my a naše duše.

1.1 *Gnosis* v pracích odpůrců gnóze

Takto bylo řecké slovo *gnosis* široce užíváno lidmi v oblasti středoziemského starověku, včetně gnostiků, jejichž texty jsou obsaženy a citovány v této práci. Nicméně mezi odpůrci gnóze, často církevními otci, bylo tohoto slova užíváno spíše v polemickém duchu. Mezi známější hereziology patřil zejména Ireneus z Lyonu, jehož hlavní dílo *Adversus haereses*, „Proti kacířstvím“ má podtitul „odhalení a vyvrácení tak zvané gnóze“ a budu se jím v práci také zabývat. Dále Hippolytus Římský, kterého proslavilo mimo jiné dílo *Refutatio omnium haeresium*, „Vymítání všeho kacířství“. Tzv. Pseudo-Tertullián (autor píšící pod jménem Tertullián), který napsal mimo jiné spis *Adversus omnes haereses*, „Proti všemu kacířství“. Dalšími autory jsou např. Epifanius ze Salaminy (*Panarion*, „Lékárnička“). Podle svého žáka Porfiria napsal taktéž novoplatonský filosof Plótínos z Lykople hereziologické pojednání, *Proti gnostikům*. Všichni tito hereziologové se v různém rozsahu zaměřovali na bludy gnóze. Ačkoli ne všichni z jimi potíraných kacířů museli slovo *gnosis* používat a nemuseli ani sami sebe nutně nazývat gnostiky.

Široce rozšířené užívání slova *gnosis* (a podobných slov v jiných jazycích, například v koptštině a latině) a polemické používání tohoto a příbuzných slov mezi hereziology vytvořilo potřebu ujasnění tohoto pojmu. Co je gnosticismus, náboženství gnóze? *Gnosis* je slovem široce doloženým ve starověkém světě, ale slovo *gnosticismus* samo o sobě je pojmem, který ve starověku doložen není. Přesněji řečeno, tento pojem byl poprvé užít v 18. století pro označení kacířských náboženských skupin, o kterých pojednávali hereziologové⁵. Jsou gnosticismus

⁵ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th edition. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

a gnóze právoplatnými kategoriemi pro náboženskou analýzu? Kdo byli ve skutečnosti gnostici?

1.2 Gnostické písemné prameny

Tyto otázky se ještě prohloubily, když badatelé začali uvažovat o gnosticismu a gnózi ve vztahu k hermetismu, mandejskému, manichejskému, nebo šíitskému a katarskému náboženství. Kromě toho, nedávné objevy a zveřejnění původních textů (oproti odvozeným textům hereziologů – církevních otců), obecně považovaných za gnostické, vnesly nové a vzrušující otázky ohledně přiřazení textů k jednotlivým směrům. Mezi těmito původními texty jsou ty z Codex Askewianus, Codex Bezae Cantabrigiae, Berlínského kodexu 8502 a především knihovny z Nag Hammádí.

Až do relativně nedávného velkého objevu knihovny v Nag Hammádí v roce 1945, nebyly badatelům k dispozici téměř žádné přímé prameny gnostického učení. Prameny nepřímé pocházely zejména od odpůrců gnóze, církevních spisovatelů. Problémem při studiu těchto pramenů zůstává především fakt, že zachovaná apologetická díla nesloužila primárně pouze k prostému popisu a přetlumočení gnostického učení, nýbrž zpravidla k jeho popření, vyvrácení, což se projevilo i na občasné nepřesné nebo záměrně zkreslenému záznamu. Způsob jakým zřejmě často smýšleli někteří církevní apologeti, lze charakterizovat např. slovy sv. Jeronýma: „Když jste poučili svá srdce všemi spisy Basilida, Máního, Barbela a Leusibora, jděte je vypovědět a vyzpívat do domů a dílen přadlen, nebo je nabídněte ke čtení nevzdělaným v krčmách, kam chodíte. Z toho tlachání se jim bude chtít pít ještě více!“⁶

Za nedostatkem přímých pramenů stojí na jedné straně zřejmá perzekuce a pravděpodobné ničení gnostických děl ze strany postupně se prosadivšího

⁶ CHURTON, T.. *Gnostic philosophy*. Rochester, Vermont : Inner Tradition, 2005.423 s.

hlavního proudu církevní teologie, která považovala gnostické učení za herezi. Dalším důvodem malého počtu dochovaných děl je samotný charakter gnostického učení, spíše esoterický a světsky se neprosazující, na rozdíl od misijního a veřejného evangelizačního způsobu zvěstování katolické církve, když pomineme fenomén manichejský. Poznání nebylo předáváno pravděpodobně primárně díly psanými, ale pouze slovem přímo od již zasvěcených učitelů vybraným žákům.

1.3 Nález v Nag Hammadí

Knihovna z Nag Hammadí je z hlediska dosavadních dostupných zdrojů pokladnicí koptských textů, většinou do té doby neznámých. Ne všechny obsažené texty jsou čistě gnostické, některé se řadí spíše k hermetické literatuře a nalezen byl i útržek z Platónova díla. Texty knihovny z Nag Hammadí byly objeveny zhruba v prosinci roku 1945 poblíž Nag Hammadí v Horním Egyptě. Samotný příběh nálezu je velmi dramatický a trvalo mnoho let, než byl veřejnosti předložen kompletní překlad. V posledních letech se o vydávání podstatné části textů přeložených do češtiny zaslouhuje tým pod vedením prof. Pokorného a prof. Oertera.

V roce 1966 se sešlo mnoho předních znalců gnóze na mezinárodní konferenci v italské Messině a vytvořili soubor specifik a znaků, podle kterých nadále bude definován pojem gnóze a gnosticismus. Shodují se v názoru, že gnóze je „poznáním božských mystérií, které je vyhrazeno elitě“, což je pojem, který lze užít velmi široce. Na druhé straně je gnosticismus „koherentním souborem charakteristik, které mohou být shrnuty do myšlenky božské jiskry v člověku, odvozující se z božské říše, padlé do tohoto světa osudovosti, narození a smrti, jež potřebuje být probuzena božským protějškem já, aby byla nakonec sjednocena.“⁷ Gnosticismus je takto z definice hnutím náboženských skupin, které se objevily

⁷ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th edition. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

v 2. století a později, zejména v souvislosti s křesťanstvím, například skupin následovníků Basilida a Valentina, dvou obzvláště význačných raných křesťanských učitelů gnostického náboženství.

Toto rozlišování mezi gnózí a gnosticismem je podobné rozlišování Hanse Jonase v jeho knihách *The Gnostic Religion* a *Gnosis und spätantiker Geist*, ve kterých rozeznává mezi gnostickým principem - „duchem pozdní antiky“ - a gnostickým hnutím či hnutími. Jonas podotýká, že gnostické náboženství je náboženstvím poznání, s „jistým pojetím světa, lidského odcizení v něm a božství, které stojí za světem a světskými záležitostmi.“⁸ Toto poznání je sdělováno tvůrčím způsobem prostřednictvím mýtů, které obsahují témata volně vypůjčená z dalších náboženských tradic a které využívají propracovaný soubor symbolů. Konečný výsledek, podle Jonase, je vyjádřením náboženského dualismu, dislokace a odcizení - „existující propastí mezi Bohem a světem, světem a člověkem, duchem a tělem“. Zatímco valentinovští gnostici (a další) hledali odvození dualismu z původní jednoty (Otec, Bythos), manichejští gnostici začali s dualismem dvou protichůdných principů. Ale obě možnosti zůstávají dualistickými (současní specialisté diskutují, zdali Manichejci byli či nebyli skutečnými gnostiky, jak tvrdil Jonas). Dle Jonase mohou být tato vyjádření gnostického dualismu vyjádřena v rámci pojmosloví novodobého filosofického existencialismu. Gnostické drama vyzdvihuje do popředí zkušenost se sebou samým jako *Geworfenheit*, „vrženost“, opuštění já ve světě. Tak, jak to popisuje Tajná kniha Janova a další texty, je člověk vržen na tento svět, do těla, do temnoty. Přesto, jak konstatuje Jonas, „nejde o přehlížení zásadního rozdílu mezi gnostickým a existencialistickým dualismem: gnostik je vržen do antagonistické, antibožské a tudíž nelidské přirozenosti, novodobý člověk do přirozenosti

⁸ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

bezvýznamné. Pouze druhý případ představuje absolutní vzduchoprázdno, vskutku bezednou jámu.“⁹

1.4 Příbuzné a navazující myšlenkové proudy gnóze

Ačkoliv, jak již bylo zmíněno, pojem gnóze a gnosticizmu je poměrně jasně definován, postupem času krystalizovaly v dějinách různé další proudy, které oprávněně lze považovat za přímé, či nepřímé dědice živé tradice gnosticizmu. Táhnou se dějinami jako podzemní pramen řeky, která občas vyteče na povrch v podobě místního hnutí, nebo dokonce jednotlivců.

1.4.1 Hermetismus

Řecko-římský ráz gnóze nacházíme v hermetických traktátech, které jsou připisovány Hermu Trismegistovi. Tyto do té doby výjimečné spisy, jejichž datace spadá nejčastěji do období od poloviny 1. století n. l. až do konce 3. století n. l., tvoří sbírku známou jako Corpus Hermeticum¹⁰ či Hermetica. Často pojednávají o okultních vědách: alchymii, astrologii, magii a vůbec duchovních disciplínách obecně - a odráží tak „helénistický kolaps“¹¹ rozostřující hranice mezi vědou a náboženstvím.

Tyto spisy jsou známy jako „hermetické“ kvůli svému patronu a mytickému autorovi, Hermu Trismegistovi, Hermovi Třikrát velikému, řecké inkarnaci jeho egyptského protějšku, boha Thotha. Podoby Thotha i Herma splývají. Thoth byl stvořitelem a tvůrcem zákonů universa. Nohem magie, moudrosti a poznání, vynálezcem písma, písařem bohů a autorem všech posvátných knih. Také pánem Měsíce a dárce prvního slova, logu. O Thothovi i Hermovi se soudilo, že byli mistry magie a oplývali velikou důmyslností a moudrostí. Thoth dal Isidě

⁹ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

¹⁰ Corpus Hermeticum, 2007, 1. Vyd., Herrmann a synové, přeložil Radech Chlup,

¹¹ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th ed. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

poznání, kterak provést vzkříšení jejího syna Osirida, který podle některých religionistů posloužil jako vzor pro pozdější mýtus Ježíšova zmrtvýchvstání. Hermes byl vzdělavcem, patronem umění a mluvčím v platónských dialozích, které vyjadřují jeho filosofii a duchovní výši.

Dochovanými texty Herma Trismegista je 17 řeckých pojednání z Corpus Hermeticum, různé fragmenty v antologii Ióanna Strobaia, latinský překlad Asklépia, nalezeného v dílech Apuleiových, a texty z Kodexu VI z knihovny v Nag Hammádí. Jsou připisovány jedné osobě, a to včetně díla Poimandres. Přesto je pravděpodobnější, že se tak děje neprávem a jedná se, jak bylo tehdy obvyklé, o dílo mnoha autorů. V Hermetice je dialog živý a hluboký, i když používá běžné mluvy. Není tu žádný náznak, že by za těmito anonymními promluvami byl Filón nebo Plótínos, nebo dokonce Pseudo-Dionysios (nesprávně spojovaný s Dionysem Areopagitou) - všechna tato díla svědčí o přítomnosti jediného autora.¹² Naopak mají tyto hermetické spisy charakter posvátné knihy neznámého autorství, které se typicky připisuje patriarchální osobnosti či bohovi - Thothovi a Hermovi - což potvrzuje, že velké jméno bylo zvoleno proto, aby pomohlo tomuto dílu vstoupit do posvátného kánonu. Jmenované neurčitosti přesto v žádném případě nesnižují úroveň těchto textů. Nakonec takto autor velkých náboženských děl splýnul s tradicí, nikoli jmenovanou osobou. Takový byl osud i výroků Lao-c', Buddhy a pravděpodobně i Ježíše, například v Tomášově evangeliu. Taková anonymita byla i osudem Herma Třikrát velikého.

Do hermetické směsi se dostává bohatý příliv východních náboženských elementů, mysterijních náboženství a novopythagorejské a novoplatónské filosofie pozdního helénismu. Mnoho těchto děl má gnostický charakter. Corpus Hermeticum se s klasickými křesťanskými gnostickými texty neshoduje v pohledu na ústřední postavy Bible, ani v pohledu na Jahveho, Ježíše, ani v transcendentálních příbězích, mýtech, či dokonce dikci. Tyto dvě školy se setkávají snad v obecné centrálnosti gnóze, která je touhou po poznání duše. Skrze gnózi,

¹² Corpus Hermeticum, 2007, 1. Vyd., Herrmann a synové, přeložil Radech Chlup

odhalenou v sobě, nachází člověk božské. Alexandrijští platonisté - Filón, a Plótínos, egyptský pohan, oba píšící řecky - přispěli obrovským dílem do gnostického souboru myšlenek, i když například Plótínos sám písemně vystupoval proti gnostikům.¹³ Podobnost platónské mystické jednoty se sluncem duše a gnostické poznání božské jiskry v nitru, stoupající k nebesům vnitřního světla, je tak na druhou stranu snadno popřeno filosofovým „vyvrácením“ učení gnostiků. Dokonce i metafory „slunce duše“ a „božská jiskra nitra“ jsou téměř totožné v rétorickém výrazu i filosofickém významu.¹⁴

Klenotem hermetické tradice je spis Poimandres. Poimandres v řečtině znamená „pastýř lidí“, či eventuálně v koptštině „poznání slunečního boha Ra“. Přestože je autor Poimandra, pravděpodobně sepsaného a sestaveného koncem 2. století n.l., obeznámen s judaismem a křesťanstvím, zůstává toto synkretické dílo v základu pohanské a čerpá z egyptského platonismu a tehdejších alexandrijských teologií. Je také zastoupeno, kromě dalších - jako je Pojednání o Osmém a Devátem, ve spisech knihovny v Nag Hammadí, což můžeme brát jako další důkaz myšlenkové spřízněnosti hermetismu a gnosticismu.

1.4.2 Manicheismus

Jako manicheismus je označováno hnutí navazující na myšlenky proroka Máního. Jedná se o doloženou historickou postavu, což je v tomto ohledu a kontextu přehledu náboženských směrů a jejich zakladatelů fakt spíše výjimečný. Mání se narodil 14. dubna roku 216 poblíž mezopotamského města Ktésifón v Parthské říši. Jeho rodiče byli perského původu. Jeho matka, Maryam, byla v příbuzenském vztahu k vládnoucí Arsakovské dynastii, jeho otec, Patik, byl stoupencem, židovsko-křesťanské sekty s gnostickými a asketickými rysy, odvozené od populárního náboženského hnutí, jež založil jistý Elkesai. Mání

¹³ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th ed. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

¹⁴ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

vstoupil do skupiny ve věku svých 4 let, ale nejpozoruhodnější příhodou jeho raného života bylo zjevení, kterého se mu dostalo ve věku 12 let, kdy se mu zjevil anděl, jehož Mání nazval „dvojčetem“, a který mu poručil, aby opustil svou náboženskou skupinu. Rozhodující druhé zjevení přišlo ve věku 24 let, kdy Mánímu anděl přikázal, aby veřejně začal s duchovním úřadem, a sice v podobě otevřeného kázání právě zjevené doktríny. Toto nové veřejné učení vneslo přirozeně rozpory mezi Máního a jeho dosavadní komunitu a Mání byl donucen odejít pouze s podporou svého otce a dvou věrných následovníků. Přestože Máního nové učení obsahovalo mnoho prvků, které byly komunitou odmítány, hlavním předmětem sporu byl pravděpodobně Máního argument, že rituální čistota skrze křest nepřináší žádný užitek a že opravdová spásná čistota přichází jen skrze fyzické i morální odloučení světla od temnoty, ducha od hmoty a dobra od zla.¹⁵

Mání sám sebe prohlásil za posla (či apoštola) světla, vtěleného utěšitele (či parakleta) a pečeť proroků, kteří přinesou světu konečné zjevení.

„Já pak požádám Otce a dám vám jiného Utěšitele, aby s vámi zůstal navěky, totiž Ducha pravdy, jehož svět nemůže přijmout, neboť ho nevidí a nezná. Vy ho však znáte, neboť žije u vás a bude ve vás. Nenechám vás jako sirotky, přijdu k vám.“¹⁶

Mání pohlížel na všechny předešlé náboženské tradice jako na znečištěné verze původně pravdivých. Považoval za znečištěná a nedokonalá učení proroků Buddhy, Ježíše i Zoroastera. Mání, coby pečeť proroků, vyhlašoval konečné zjevení, opravdové náboženství, které by skrze svá učení sjednotilo všechny lidi. Tento velký plán vyžadoval propagační a evangelizační metody za účelem překonání kulturních a jazykových bariér, které bránily tomu, aby se ke zjevením dřívějších proroků dostalo širší publikum. Mání zdůrazňoval potřebu překladu manichejských textů do všech jazyků. Snažil se propagovat své učení tak účinně

¹⁵ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th ed. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

¹⁶ J 14:16-18

a rychle, jak jen to bylo možné. Na rozdíl od dřívějších proroků, jejichž učení byla sepisována jejich stoupenci, kteří zanášeli tato učení vlastními interpretacemi, to byl sám Mání, kdo vytvořil soubor sedmi kanonických děl. Možná nejefektivnějším nástrojem Máního náboženské propagandy byla jeho schopnost vštípit svým následovníkům pocit absolutní nutnosti zasvětit evangelizační zvěsti o novém náboženství svůj život.¹⁷ Sám Mání v průběhu svého života hodně cestoval a byl ovlivněn populárním obrazem křesťanského posla Tomáše, který, jak praví tradice, cestoval až do Indie, aby tam přinesl křesťanskou víru.

Máního kánon sedmi knih, sepsaný ve východní aramejštině, sestává z děl: Živoucí evangelium, Poklad života, Pragmateia, Kniha tajemství, Kniha gigantů, Epištoly, Kniha žalmů a modliteb. Mání také napsal knihu, která v některých kanonických soupisech nahradila Knihu žalmů a modliteb. O žádném z těchto textů není známo, že by se dochoval do dnešní doby v kompletní podobě. Velká část výzkumu manicheismu byla závislá na značném množství citací a popisů ve spisech hereziologů a historiků. Nejzajímavějšími díly byla *Acta archelai*, spisy bývalého manichejce Augustina z Hippo, a díla arabského autora al-Birúního a Ibn al-Nadima.

1.4.3 Mandejci

Původ mandejství, podobně jako dalších odvětví gnosticizmu, byl dlouhou dobu předmětem diskuze. Mandejská literatura a ústní tradice zachovaly řadu záhadných odkazů k původu tohoto společenství. Tyto odkazy kombinují mytologické, biblické a historické prvky. Jako všichni gnostikové, odvozují i Mandejci svůj původ ze světa světla (v mandejštině *alma dnhura*, analogie k plerómatu). Mandejská antropogonie odráží rabínské i gnostické popisy. Ptahil, demiurg, stvoří pozemského Adama, který zůstává neživým, dokud duše jeho

¹⁷ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

nebeského pravzoru, nazývaná Adakas (zkrácený tvar od Adam Kasya, „skrytý Adam“), není přinesena ze světa světla do jeho nehybného těla. V jiné verzi mýtu, Ptahil nejdříve stvoří Adama a poté, „podle obrazu Adamova“, stvoří Evu (v mandejštině Hawwa, jejímž nebeským protějškem je Anana d'Nhura, neboli „oblak světla“). Obě postavy jsou nepohyblivé, dokud Ptahil neobdrží od svého otce, Abathura, ducha (*mana*) a nevloží ho do tohoto páru. Po tomto vtělení přichází za Adamem a Evou postava spasitele Manda d'Haijé („poznání života“), která je zasvěcuje do poznání (*manda*, podobný význam jako gnóze) jejich skutečného domova ve světě světla a do rituálních prostředků potřebných pro návrat do tohoto místa.¹⁸

Mandejci, jejichž jméno znamená to samé jako „vědoucí“ či „gnostici“, zobrazují Adama a Evu jako své předky dvěma způsoby. Za prvé slouží jako archetypální Mandejci do té míry, do jaké jsou ponořeni do bahna nevědomosti, dokud jim posel ze světa světla neodhalí jejich skutečnou, božskou podstatu - což je přímočařejší verze gnostické alegorie Písně o perle. Za druhé se Mandejci považují za fyzické potomky Adama a Evy.¹⁹

Kromě osvětlení mandejského konceptu Jáství vrhají tyto antropogonické tradice světlo na další důležité aspekty tohoto náboženství. Za prvé, Mandejci sdílí s dalšími gnostiky komplexní a ambivalentní postoj vůči hebrejské Bibli. Na jedné straně odmítají kanonický charakter Bible a nahrazují jej vlastními posvátnými texty. Na druhé straně, jako ve výše zmíněném případě, poměrně liberálně začleňují biblické příběhy do svých vlastních mytologických vyprávění. V mnoha případech užívají Mandejci to, co gnostičtí badatelé nazývají inverzní exegezí²⁰, konkrétně poskytují výklady, které přímo odporují standardním židovským či křesťanským interpretacím těch samých biblických textů.

¹⁸ *Ginza I : Gnostická bible nazarejců*. 1. Praha : Bibliotheca gnostica, 2008. 275 s.

¹⁹ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. [Www.gnosis.org](http://www.gnosis.org). Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

²⁰ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

Dále odkrývají tyto antropogonické mýty mandejskou myšlenkovou blízkost k tomu, co může být nazváno „zdvojením“, tedy: pohled, že božské bytosti a „skutečné bytosti“ mají své protějšky v hmotném světě. Proto jsou Adam a Eva zobrazením nebeských pravzorů. S touto tendencí souvisí víra Mandejců v to, že Adamovo tělo je mikrokosmem makrokosmu - universa. A konečně mandejská verze prvotního či kosmického Adama taktéž naznačuje velkou důležitost rituálů navracení duše z exilu do světa světla. Podobně jako u Adama a Evy závisí sama spása Mandejců nejen na zjeveních od nebeských světelných poslů typu Manda d'Haijé, ale také na správnosti provádění rituálů, zejména křtu (*masbuta*) v živých vodách (*mia hiyya*).²¹

Další zajímavý soubor mandejských mýtů odráží vysoce ambivalentní vztah mandeismu k judaismu. V ústních tradicích naznačují Mandejci svou přítomnost v Egyptě spolu s Izraelity v době biblického exodu. Mandejci se přesto identifikují s Egypťany, namísto s Izraelity. Skutečně existuje výroční rituální jídlo věnované Egypťanům, kteří zahynuli v Rudém moři při pronásledování Izraelitů.²² Mandejci prohlašují, že se Mojžíš (kterého nazývají Musa) přel s jejich předky v Egyptě. Namísto služby opravdovému bohu uctíval Mojžíš zlé božstvo Adonai (což jest biblický bůh, kterého Mandejci také ztotožňují se sluncem).

Přesto, že tyto příběhy naznačují touhu odlišovat Mandejce od biblických Izraelitů, odkrývají také jistý druh spřízněnosti, přinejmenším v rámci vzájemného historického povědomí. Stejně provokativní je i text, který zobrazuje judaismus jako stádium, které musí být „odloženo“, než se člověk stane Mandejcem. Ten samý text, známý jako Svitek o nadřazeném království, spojuje mandejský pojem označující židovský lid, neboli *iahutaiia*, s dalším slovem, které nese význam „potrat“ či „nezdar“, což je slovní hříčka midrašického typu, naznačující nedovyvinutost náboženství judaismu ve srovnání s mandeismem.

²¹ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th ed. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

²² HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

Nejjasnější historická zmínka o původu této skupiny, dokument s názvem *Haran gawaita*, naznačuje též spojitost s judaismem.²³ Podle *Haran gawaita* žila kdysi komunita Mandejců v Jeruzalémě, kde byli pronásledováni židovským lidem. V reakci na tento tlak, prohlašuje tento text, se Mandejci vystěhovali na východ, až se nakonec usadili v místech dnešního Íránu a Iráku. Prvky v textu, včetně odkazu na jistého krále Ardbana (možná parthského vladaře Artabana III., IV., či V.), naznačují, že popisované události časově spadají do 1. nebo 2. století n. l. Konečně další příběh, který se odehrává v Jeruzalémě, vypráví o židovské dívce Miriai, která konvertovala k mandeismu poté, co se jí dostalo zjevení od spasitelské postavy Anoše. Miriai se stala prabábou 365 následovníků, jejichž smrt v rukou židovského lidu podnítila Anoše ke zničení města Jeruzaléma a pobití židovské komunity.

V současné době jsou mandejci jedinou přeživší komunitou mezi těmi, které v práci zmiňuji. Jejich počty se odhadují na několik málo desítek tisíc a dokonce jsou jakožto „náboženství knihy“ oficiálně uznáváno v současném Íránu a Iráku.

1.4.5 Bogomilové a Kataři

Kataři představují poslední velký rozkvět gnóze v západní Evropě v 11., 12. a 13. století. Někdy bývají též nazýváni albigenskými, podle geografického umístění, neboť mezi hlavními konvertity byli lidé z města Albi v Languedocu. Když papež roku 1209 vyhlásil křížovou válku proti katarům, nazval jí albigenskou křížovou válkou. Přízvisko katar bylo pravděpodobně odvozeno z řeckého slova *katharoi* (čistý, neposkvrněný) a označovalo třídu dokonalých či vyvolených. Tohoto jména bylo užito již pro označení dualistické komunity v italském Monteforte na počátku 30. let 10. století.²⁴

²³ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th ed. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

²⁴ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

Kataři se nejdříve objevili v severní Itálii, poté v západním Německu, Anglii a Flandrách, ale vcelku brzy byla jejich koncentrace nejvyšší v provensálsky hovořící jihozápadní Francii. Koncem 10. století se doslýcháme o Gerbertovi z Aurillacu, arcibiskupovi zvoleném v Remeši, který vyhlásil jistou deklaraci víry zahrnující manichejské dualistické doktríny a odmítnutí Starého zákona. Existuje důkaz nepřetržitého výskytu manichejských skupin ve Francii od dob (cca 70. léta 3. stol.), kdy byl Augustin, ve svém ranějším manichejském období, v exilu v Champagne, kde aktivně získával stoupence.²⁵ Nehledě na rozsah a význam těchto pozůstatků klasického manicheismu může být přesto znovuobjevení radikálního dualismu v tomto regionu připsáno bogomilům, skupině novomanichejců z Makedonie a Bulharska, kteří, podobně jako původní přívrženci Máního, rychle rozšířili své učení z Evropy a severní Afriky až do Číny. V těchto dobách bogomilové přinášeli své poselství na Balkán a do západní Evropy. Ve 12. století byl jejich vliv takový, že Kataři měli svou vlastní síť diecézí, sahající od jižní do severní Francie, Katalánska, celé severní Itálie, s komunitami roztroušenými od Lombardie po Řím.

Rozšíření gnosticizmu v těchto oblastech západní Evropy se také časově shodovalo s vynořením kabalismu v Languedocu 12. století. *Sefer haBahir* (Kniha jasu) je, jak dává najevo Gershom Sholem²⁶, příkladem gnostického kabalismu, stejně jako nejvýznačnějším dochovaným dokumentem středověkého židovského mysticismu a symbolismu. Mnoho nonkonformních náboženských hnutí udělalo z této oblasti jižní Francie svým způsobem novou Alexandrii, kde, podobně jako v hlavním městě starověkého helénismu, kvetla různá náboženská a filosofická hnutí, včetně novoplatonismu, hermetismu, judaismu, křesťanství a, jako plod této rozrůzněnosti, gnosticismus.

Legendárním zakladatelem bogomilského novomanicheismu byl slovanský kněz Bogomil z 10. století, taktéž zvaný Theophilos. Bogomilové, kteří sdíleli

²⁵ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th ed. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

²⁶ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

mnoho myšlenek s dřívějšími paulikiány z Arménie a Blízkého východu, byli nejsilnějším sektářským hnutím v dějinách Balkánu.²⁷

Paulikiáni byli křesťanskou sektou, která se objevila v Arménii v 6. století a byla spojována s nestorianstvím. Tato „kacířská“ sekta měla zalíbení v Lukášovi a Pavlových epištolách, odtud přízvisko paulikiáni. Okolo 7. století se rozšířila napříč Byzantskou říší. Poté, co byli pronásledováni Byzantinci, se paulikiáni přidali k muslimům v boji proti Východořímské říši. Uprostřed 9. století měli svůj vlastní stát v Thepice (dnešní Turecko). V roce 871 je napadl byzanstský císař Basil I., po jehož útoku paulikiáni utekli do Sýrie a spojili se s bogomily, povětšinou Slovany, kteří byli považováni za barbarskou hrozbu pro pravoslaví v Konstantinopoli. Po 11. století paulikiáni zmizeli jakožto samostatná skupina, ale jako sekta se smísili s bogomily, jejich misionáři se odstěhovali do jihozápadní Evropy, kam s sebou přinesli základní novomanichejské texty v latinském překladu, které se staly také základními texty katarství.

Bogomilové, složení především ze slovanských a několika řeckých stoupenců, představovali mocnou sílu v Konstantinopoli, Makedonii, Bulharsku a obzvláště v Srbsku a Bosně, kde vytrvali po pět století a jistou dobu zápasili o vedoucí postavení s pravoslavím. V hlavním městě Konstantinopoli byli bogomilové silným populistickým hnutím, které rázně oponovalo byzantské kultuře a teokracii.²⁸ Upadli do zapomnutí někdy v 15. století, po osmanském dobytí Byzance, ale v době své aktivity zformovali bogomilové na východě a katarí na západě síť dualistických komunit, sahající od Černého moře k Atlantskému oceánu.

²⁷ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th ed. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

²⁸ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

2 KONCEPTY GNOSTICKÉ FILOSOFIE

V této kapitole bych se chtěla pokusit o obecnou stručnou charakteristiku základních konceptů gnostického mýtu, který v sobě koncentruje hlavní myšlenky toho, co lze nazývat gnostickým pohledem na svět a jeho podstatu. Jedná se jednak o stručné obecné prvky mýtu a následně pokus o hlubší rozebrání problému Spasitelova vzkříšení a lidské svobodné vůle na základě textové analýzy a srovnání biblických textů příběhu Adama a Evy z knihy Genesis a textů z nálezů knihovny v Nag Hammadí.

2.1 Základní charakteristika gnostického mýtu a filosofie

Není snadné vystihnout společné znaky tak širokého a rozmanitého proudu, kterým gnosticismus v prvních stoletích našeho letopočtu ve Středozeří byl. Většina autorů se shoduje na tom, že společným prvkem, spojujícím všechny varianty učení je variace na počáteční kosmogonický mýtus. Po prostudování dostupných zdrojů jsem se pokusila o formulaci základních styčných bodů a společných prvků, kterými lze tento mýtus charakterizovat.^{29 30 31 32}

Na počátku byla Jednota, ta se rozdělila na mnohost, ze které vše povstalo. Stvořené je tedy svou podstatou součástí Jednoho, ne jím stvořené.

Důsledkem rozdělení je stvoření světa nižších bytostí. Stvořitel Demiurg/Jehova je odcizen od Jednoty, zapomněl na ni. V aktu demiurgova stvoření světa je v podstatě vysvětlen vznik a existence zla. Zlo je nevědomost. Hřích je oddělenost od původní Jednoty.

Emanace moudrosti Sofia (zpravidla ženská emanace) se podílí na stvoření. Stvoření nižších bytostí někdy pobíhá v párech, tzn. syzygiích. Jedním z možných

²⁹ BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th ed. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

³⁰ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. [Www.gnosis.org](http://www.gnosis.org). Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

³¹ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

³² RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006. 432s.

podání je obraz Demiurga, pozorujícího na obloze Nebeského Člověka a utvoří jeho obraz, formu na zemi. Obraz je však bezduchý a proto se nad ním Sofie smiluje a vdechne mu Ducha, božskou jiskru.

V Demiurgem stvořeném vesmíru – fyzickém i psychickém - existují strážci, Archonti. Zabraňují člověku v poznání o jeho pravém původu, udržují ho v nevědomosti a vytváří prostředí pro skutečnou podstatu člověka nepřátelské. Podporují nastavení systému nepřátelského vůči lidskému Duchu a jeho božské podstatě. Gnostický mýtus nechápe stvořený svět jako „dobrý“.

Člověk je světem a jeho zákony spoutáván. Jsou tím myšleny zákony jak čistě fyzikální, tak i zákony a nařízení světská, často je jako zdrojem spoutávání zmiňován i zákon Mojžíšův. Gnostik na počátku své cesty cítí tento stav jako plný frustrace a omezení.

Lidstvo je jako Adam, spáč otupený nevědomostí a udržován v nevědomosti nevědomostí. Jediným způsobem, jak tento stav změnit je probudit se.

Až do této chvíle by mohlo být gnostickému mýtu vytýkáno to samé, co bývá někdy vytýkáno buddhismu, totiž pesimistický, až nihilistický pohled na svět a život. Zůstával by svého druhu existencialistickou reflexí bez dalšího výhledu a možnosti na zlepšení situace, vysvobození. Avšak gnostický mýtus má ještě další charakteristiky:

Každý člověk má svého vnitřního Člověka, božskou jiskru a z toho plynoucí naději a možnost se probudit. Tuto jiskru nelze ztotožnit s celým lidským tělem, ale je pouze jednou ze tří součástí – hylé, psyché, pneuma – kterou je právě pneuma. Před probuzením prochází člověk utrpením, jak je například popsáno v Evangelii Pravdy nebo Písni o perle. Je to období, kdy gnostik naplno prožívá svou spoutanost a utrpení, které z ní pramení.

Poznání a probuzení přichází k člověku „zjevením“. Často je zprostředkován spasitelskou postavou Ježíše Krista. Je to svého druhu vnitřní aha! zážitek jiné skutečnosti. Je to zážitek, o kterém gnostici říkají, že je možný. Nemění se suma vědomostí, nejedná se o racionální, nebo zcela kognitivní proces, ale o celkovou

změnu vědomí a celého světónázoru a vnímání skutečnosti, použijeme-li dnešní psychologické termíny.

Valentinos píše, že takovéto probuzení jednotlivce není pouze individuální záležitostí, ale kosmickou událostí. Člověk tak nezmění pouze sebe, ale celý vesmír. Dovedeno do důsledku pak lze snad na gnostické snažení aplikovat i moderní tezi, že cílem univerza je opět se sjednotit.³³

2.2 Zmrtvýchvstání Krista z pohledu ortodoxního a gnostického

Jedním z hlavních bodů víry křesťanské církve je víra v to, že „Ježíš Kristus vstal třetího dne z mrtvých“, zároveň jej lze považovat za prohlášení nejradikálnější. I jiná náboženství oslavují koloběh života a smrti, ovšem křesťanství v tomto bodě trvá na tom, že v jednom určitém historickém okamžiku se cyklus obrátil a mrtvý znovu ožil. Pro Ježíšovy následovníky je tento okamžik bodem zvratu v historii světa, známka příchodu jeho konce. Ortodoxní křesťané od té doby vyznávají svou víru v to, že Ježíš Kristus vstal třetího dne z mrtvých, i když je otázkou, kolik ze současných křesťanů tomuto vyznání skutečně doslova věří.

Ovšem velká část původních křesťanských zdrojů trvá na to, že to byl skutečně člověk – Ježíš – kdo vstal z mrtvých.³⁴ Co je výjimečné na těchto prohlášeních, je fakt, že Ježíšovi učedníci a přátelé netvrdí, že „ho viděli“ v podobě halucinace, nebo „ducha“, ale že viděli skutečnou lidskou postavu, jak o tom podává zprávu evangelium podle Lukáše.

„Zatímco o tom mluvili, stanul uprostřed nich Ježíš. ‚Pokoj vám,‘ řekl.“³⁷ Oni si ale v hrozném úleku mysleli, že vidí ducha. Řekl jim tedy: „Proč jste tak

³³ HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

³⁴ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

vylekání? Proč jste na pochybách? ³⁹Podívejte se na mé ruce a nohy – jsem to já! Dotkněte se mě a přesvědčte se: duch přece nemá maso a kosti; jak vidíte, já je mám!‘ Po těch slovech jim ukázal ruce i nohy. Když stále nemohli samou radostí uvěřit a jen se divili, zeptal se jich: ‚Máte tu něco k jídlu?‘ Podali mu tedy kus pečené ryby, on si ji vzal a pojedl před nimi.“³⁵

Žádný duch, nebo halucinace by jistě ničeho takového nebyla schopna. Kdyby učedníci tvrdili, že Ježíšův duch přežil zánik těla, nebylo by to v tehdejší době překvapivé, vždyť i o jiných učitelích se tvrdilo, že jejich duše je nesmrtelná. Křesťané však tvrdili něco mnohem méně obvyklého, až nepravděpodobného. Totiž, že smrt jako taková byla překonána. Petr ve skutečích apoštolů srovnává Ježíšovu smrt se smrtí krále Davida, který zemřel a byl pochován v hrobě, na rozdíl od Ježíše, který zemřel a z hrobu vstal.

„Bratři, o praotci Davidovi vám mohu směle říci, že zemřel a byl pochován – jeho hrob tu máme dodneška! Jako prorok ale věděl, co mu Bůh zaslíbil: přísahal mu, že na jeho trůn posadí jednoho z jeho vlastních potomků. Když říkal, že jeho duše nezůstane v záhrobí a jeho tělo nepodlehne rozkladu, předvídal tedy Mesiášovo vzkříšení. A právě Ježíše Bůh vzkřísil – my všichni jsme toho svědkové! Byl vyvýšen na Boží pravici, přijal od Otce zaslíbení Ducha svatého a to, co teď vidíte a slyšíte, je jeho vylití. David přece nevystoupil do nebe, ale sám říká: ‚Hospodin řekl mému Pánu: Sed’ po mé pravici, než ti tvé nepřátele k nohám položím.‘ Ať si je všecken lid Izraele jist, že Bůh učinil Pánem a Mesiášem právě Ježíše, kterého jste ukřižovali!“³⁶

E. Pagelsová zmiňuje Tertulliana (okolo roku 190 n. l.), který zastává ortodoxní postoj: stejně jako Kristus vstal z mrtvých z hrobu, tak každý věřící by měl očekávat vzkříšení těla. „O spáse duše, myslím, není potřeba se přít, neboť i většina pohanů ji přijímá, nebo alespoň nepopírá. Ovšem, co je vzkříšeno je také toto tělo s krví, zpevněné kostmi a protkané nervy a cévami“. Tertullian podle

³⁵ L 24:36-43

³⁶ Sk 2:29-36

Pagelsové přijímá myšlenku Kristova utrpení, smrti a vzkříšení a trvá na tom, že „je nutné ji věřit, neboť je absurdní!“³⁷

Přesto někteří křesťané, ti, které by Tertullián nazval heretiky, s tímto nesouhlasí. Ačkoliv nepopírají fakt vzkříšení, odmítají doslovnou interpretaci těchto událostí. Gnostičtí křesťané se spíše kloní k názoru, že člověk, který zažil vzkříšení, nebo znovuzrození se setkává s Ježíšem spíše na spirituální úrovni. To se může stát ve snu, transu, vizi nebo v jakémsi druhu duchovního osvětlení.

2.2.1 Vzkříšení z pohledu Nového zákona

Je na místě se ptát, proč církev přijala doslovný výklad vzkříšení, zejména když v samotném Novém Zákonu nalézáme jeho nejednoznačné pojetí. Vedle citované verze Lukáše, je podobný příběh např. v evangeliu podle Jana.

„Potom řekl Tomášovi: ‚Polož sem prst. Podívej se na mé ruce. Natáhni ruku a vlož mi ji do boku. Přestaň být nevěřící a začni věřit.‘ ‚Můj Pán a můj Bůh!‘ zvolal Tomáš. ‚Uvěřil jsi, protože jsi mě viděl,‘ řekl mu Ježíš. ‚Blaze těm, kteří neviděli, a uvěřili.‘“³⁸

Ale jiná podání naznačují možnost jiného pohledu.

„Potom se dvěma z nich ukázal *jiným způsobem* na cestě, když šli na venkov. Šli tedy a oznámili to ostatním. Ani těm neuvěřili.“³⁹

Nebo příběh v Lukášovi 24:13-32, který končí náhlým Ježíšovým zmizením.

„Vtom se jim otevřely oči a poznali ho, ale on jim náhle zmizel.“⁴⁰

³⁷ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s., ovšem autenticita výroku je mnohými badateli dnes zpochybňována.

³⁸ J 20:27-29

³⁹ Mk 16:12

⁴⁰ L 24:31

Či příběh Marie plačící u hrobu, která Ježíše poznala, ale on jí zakáže se ho dotýkat.

„Nedrž mě,“ řekl jí Ježíš. „Ještě jsem nevystoupil ke svému Otci. Jdi ale k mým bratrům a vyřiď jim: Vystupuji ke svému Otci a k vašemu Otci, ke svému Bohu a k vašemu Bohu.“⁴¹

Tedy některé příběhy Nového zákona zcela jasně mluví o doslovném pojetí, jiné ponechávají prostor pro jiné interpretace. Dalo by se říct, že obecně lidé pod nějakým tlakem, nebo ve vypjatých chvílích cítí Ježíšovu přítomnost. Podobně by se dal interpretovat i Pavlův zážitek při cestě do Damašku.

„Když už se cestou blížil k Damašku, náhle ho obklopilo světlo z nebe. Padl na zem a uslyšel hlas: ‚Saule, Saule, proč mě pronásleduješ?‘ Zeptal se: ‚Kdo jsi, Pane?‘ Ten odpověděl: ‚Já jsem Ježíš, kterého ty pronásleduješ. Vstaň a jdi do města; tam se dozvíš, co máš dělat.‘ Muži v Saulově doprovodu zůstali stát bez hlesu; slyšeli totiž hlas, ale nikoho neviděli. Když se Saul zvedl ze země, otevřel oči, ale nic neviděl. Museli ho do Damašku odvést za ruku.“⁴²

Jiná verze příběhu mluví o tom, že Pavlovi společníci Ježíšův hlas neslyšeli.

„Když už jsem se cestou blížil k Damašku, okolo poledne mě náhle obklopilo veliké světlo z nebe. Padl jsem na zem a uslyšel hlas: ‚Saule, Saule, proč mě pronásleduješ?‘ Zeptal jsem se: ‚Kdo jsi, Pane?‘ a on odpověděl: ‚Já jsem Ježíš Nazaretský, kterého ty pronásleduješ.‘ Moji společníci viděli světlo; hlas, který ke mně mluvil, ale neslyšeli.“⁴³

A jakkoliv je Pavel považován za zastávce vzkříšení jako základu křesťanské víry, píše například Korintským:

⁴¹ J 20:17

⁴² Sk 9:3-8

⁴³ Sk 22:6-9

„Říkám vám, bratři, že tělo a krev nemůže mít podíl na Božím království a smrtelnost nemůže mít podíl na nesmrtelnosti.“⁴⁴

2.2.1.1 Důvody preference doslovného výkladu vzkříšení

Jestliže přijmeme výchozí předpoklad, že podání Ježíšova vzkříšení, jak jsou zapsána v Novém zákoně, umožňují širší spektrum interpretací, nabízí se otázka, z jakých důvodů a proč se církev časem přiklonila k doslovnému výkladu. Např. E. Pagelsová navrhuje zodpovězení této otázky vzhledem k politickému a mocenskému vlivu, který se na ni váže. Její úvaha směřuje k myšlence, že doslovný výklad vzkříšení svým způsobem mocensky legitimizuje autoritu těch, kteří tohoto vzkříšení byli svědky, a tedy zajišťuje udržení předávání moci v okruhu lidí a nástupců apoštola Petra, který je považován za Ježíšem vyvoleného a také prvního, který vzkříšení zažil.

V době po Kristově ukřižování a postupného šíření křesťanství se objevilo větší množství skupin nárokujících si pravý výklad učení. Už jenom na diskutovaném pojetí vzkříšení je to patrné. Jediným svorníkem a společným článkem pro všechny byl Kristus, tedy pravděpodobně historická postava Ježíše Krista. Za jeho života se zřejmě nikdo z žáků nesnažil jeho autoritu zpochybnit, nebo řešit otázku vedení a hierarchie. Na toto téma odpovídá Janovi a Jakubovi Ježíš:

„Ježíš je ale zavolal k sobě a řekl jim: ‚Víte, že věhlasní vládcové národů nad nimi panují a jejich velikáni nad nimi užívají moc. Tak to ale mezi vámi nebude. Kdo by mezi vámi chtěl být veliký, ať je vaším služebníkem. Kdo by mezi vámi chtěl být první, ať je otrokem všech.‘“⁴⁵

⁴⁴ 1K 15:50

⁴⁵ Mk 10:42-44

Podle záznamů se hnutí po Ježíšově popravě rozptýlilo, jako stádo bez pastýře. Ovšem v tu chvíli se objevuje zpráva v evangeliu podle Lukáše, totiž

„jak říkají: ‚Pán opravdu vstal z mrtvých. Ukázal se Šimonovi!‘“⁴⁶

Šimon (Petr) je podle záznamu již za Ježíšova rozpoznán jako „skála, na které vystaví svou církev“, což je považováno i za legitimizaci svatopetrské tradice:

„Ty jsi Mesiáš, Syn živého Boha!“ odpověděl mu Šimon Petr. „Blaze tobě, Šimone, synu Jonášův,“ řekl mu na to Ježíš. „Tohle ses nedozvěděl od žádného člověka, ale zjevil ti to můj Otec v nebesích. A já ti říkám, že jsi Petr a na té skále postavím svou církev a brány pekla ji nepřemohou. Dám ti klíče nebeského království: cokoli svážeš na zemi, bude svázáno v nebi, a cokoli na zemi rozvážeš, bude rozvázáno v nebi.“⁴⁷

Podobně jako v Ježíšově dialogu s Petrem v evangeliu podle Jana:

„Po snídani se Ježíš zeptal Šimona Petra: ‚Šimone Janův, miluješ mě více než oni?‘ „Ano, Pane,“ odpověděl mu. „Ty víš, že tě mám rád.“ Ježíš mu na to řekl: ‚Pas mé beránky.‘ Potom se ho zeptal podruhé: ‚Šimone Janův, miluješ mě?‘ „Ano, Pane,“ odpověděl mu. „Ty víš, že tě mám rád.“ Tehdy mu Ježíš řekl: ‚Pečuj o mé ovce.‘“⁴⁸

2.2.1.2 Od Zmrtvýchvstání k církevní hierarchii

Podle Hanse von Campenhausena to, co spojovalo skupinku kolem postavy Ježíše a organizaci, která nejpozději přibližně za 200 let poté měla hierarchickou podobu biskupů, kněží a jáhnů bylo právě tvrzení o Ježíšově zmrtvýchvstání.

⁴⁶ Lk 24:34

⁴⁷ Mt 16:16-19

⁴⁸ J 21:15-16

Protože „Petr byl prvním, komu se Ježíš zjevil po své smrti.“⁴⁹ S tímto tvrzením lze polemizovat již na základě novozákonního textu, protože Marek i Jan zmiňují jako prvního svědka Ježíšova vzkříšení shodně Marii.

„⁹V neděli ráno, když Ježíš vstal z mrtvých, ukázal se nejdříve Marii Magdaléně, z níž kdysi vyhnal sedm démonů.“⁵⁰

„Po těch slovech se obrátila a uviděla tam stát Ježíše (nevěděla ale, že je to on). ‚Proč pláčeš, ženo?‘ zeptal se jí Ježíš. ‚Koho hledáš?‘ V domnění, že je to zahradník, odpověděla: ‚Pane, jestli jsi ho odnesl ty, řekni mi, kam jsi ho dal, ať si ho mohu odnést.‘ ‚Marie!‘ řekl jí Ježíš. Obrátila se a zvolala hebrejsky: ‚Rabboni!‘ (což znamená ‚Učiteli‘).“⁵¹

Podle von Campenhausena politický dopad skutečnosti, kdo byl svědkem prvního Ježíšova zjevení byl značný, což demonstruje na tradici Jeruzalémské církve, kde byl za zakladatele církve považován Jakub, Ježíšův bratr, nikoliv Petr.

V Novém zákoně jsou tedy zmínky o několika Ježíšových zjevení různým lidem. Apoštol Pavel dokonce zmiňuje událost, kdy se Ježíš zjevil pěti stům lidí najednou. Církevní stanovisko se ale postupem času klonilo spíše tomu názoru, že pouze některá zjevení jsou takového druhu, že delegují na dotyčné také určité pravomoci. Jsou to zjevení, která se udála zejména Petrovi a ostatním jedenácti apoštolům.

„Jedenáct učedníků pak odešlo do Galileje na horu, kterou jim Ježíš určil. A když ho spatřili, klaněli se mu, i když někteří pochybovali.“⁵²

„Zatímco o tom mluvili, stanul uprostřed nich Ježíš. ‚Pokoj vám,‘ řekl. Oni si ale v hrozném úleku mysleli, že vidí ducha.“⁵³

⁴⁹ VON CAMPENHAUSEN, Hans. *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power*. J.A.Baker. 1st edition. Londýn : 1979. 256 s.

⁵⁰ Mk 16:9

⁵¹ J 20:14-16

⁵² Mt 28:16-17

„Večer téhož dne, onoho prvního dne v týdnu, se učedníci kvůli strachu z židovských představených sešli za zavřenými dveřmi. Vtom přišel Ježíš, postavil se doprostřed a řekl jim: ‚Pokoř vám.‘ Po těch slovech jim ukázal své ruce i bok. Učedníci byli šťastní, že vidí Pána.“⁵⁴

Ohledně delegování pravomoci pro šíření učení a také jako argument pro ustanovení autority církve je Ježíšovo poselství apoštolům při jeho zjevení:

„Ježíš k nim přistoupil a řekl: ‚Je mi dána veškerá moc na nebi i na zemi. Proto jděte. Získávejte učedníky ze všech národů, křtěte je ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého a učte je zachovávat všechno, co jsem vám přikázal. A hle, já jsem s vámi po všechny dny až do skonání světa.“⁵⁵

Ve skutcích apoštolů je zaznamenána scéna, ve které Petr jako mluvčí skupiny apoštolů navrhuje namísto Jidáše pro doplnění počtu dalšího člověka jako někoho, kdo se „musí stát spolu s námi svědkem jeho vzkříšení.“⁵⁶

Po čtyřiceti dnech opustil Ježíš učedníky ve své lidské podobě a „byl před jejich zraky vzat vzhůru a zmizel jim z očí v oblaku.“⁵⁷ Tedy tradiční pojetí zkušenosti s Ježíšovým zjevením říká, že nikdo nezíská bližší zážitek spojení s Ježíšem, než učinili apoštolové v době po jeho smrti. Jsou zaznamenány další zážitky a zjevení, ovšem nemají takovou váhu, jako zážitky dvanácti vyvolených, zejména proto, že se udály mimo tento okruh a až po Ježíšově nanebevzetí. Jedná se např. o svědectví apoštola Pavla, nebo Štěpána.⁵⁸

Tímto způsobem byla zajištěna kontinuita předávání moci a vedení církve v úzkém rámci několika apoštolů. Každý příští vedoucí představitel církevní skupiny musí prokázat, nebo alespoň tvrdit, že má poslání odvozené přímo od původní skupiny apoštolů. To, co apoštolové zažili, nemůže být v tomto smyslu

⁵³ L 24:36-37

⁵⁴ J 20:19-20

⁵⁵ Mt 28:19-20

⁵⁶ Sk 1:22

⁵⁷ Sk 1:6

⁵⁸ Sk 7:56

překonáno a jejich následovníkům přísluší pouze uchovávat a předávat zprávu o tomto zážitku dalším generacím. I v dnešní době je papežova autorita založena na přímém pokračování tradice vedoucí až k apoštolu Petrovi, neboť byl podle této tradice prvním, kdo spatřil zmrtvýchvstání.

2.2.2 Gnostický pohled na zmrtvýchvstání

Ovšem křesťané klonící se ke gnostickému pojetí tento pohled nepřijímali. Zmrtvýchvstání a vzkříšení podle nich nebylo jedinečnou dějinnou událostí, naopak ho chápali symbolicky jako způsob, jak lze pociťovat Krista v každém okamžiku. Okruh těch, kteří mohou zažít Kristovu přítomnost, se v tomto pojetí neomezuje pouze na původní apoštoly, vždyť ani oni často nechápali význam Ježíšových výroků. Pravý následovník pozemského Krista ho nikdy osobně spatřit nemusel, tak jako např. apoštol Pavel, jak sám píše „a naposledy ze všech se ukázal i mně, nedochůdčeti.“⁵⁹ Na druhou stranu se tento fakt může obrátit i ve výhodu, totiž setkání s Kristem na spirituální úrovni vnitřního zážitku.

Jak již bylo zmíněno, v evangeliu podle Marka i Jana je zpráva o tom, že prvním svědkem Ježíšova vzkříšení byla Marie Magdalena. Podle gnostického Mariina Evangelia se Marie ptá Ježíše: „Pane, ten, kdo vidí vidění, vidí skrze duši nebo skrze ducha?“ a Ježíš odpovídá: „Nevidí skrze duši ani skrze ducha, ale myslí, která je mezi oběma. To je to, co vidí zjevení...“⁶⁰ V gnostickém Zjevení Petrově nacházíme Kristův popis toho, jak se zjevil Petrovi: „Já jsem rozumový duch, naplněný zářícím světlem, kterého jsi viděl se ke mně blížit. Naše rozumová Plnost spojuje dokonalé světlo s mým svatým Duchem.“⁶¹

⁵⁹ 1K 15:8

⁶⁰ Mariino evangelium, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. 461 s.

⁶¹ Apocalypse of Peter, 83:10-15, NHC VII,3; *The Nag Hammadi library*. James M. Robinson. San Francisco : Harpers, 1990. 549 s.

Tedy, i když gnostické spisy jasně naznačují, že Ježíšovo zjevení mělo podobu „vize“, nezavrhují ji jako fantazii, či halucinaci. Naopak, tato vidění jsou velebena a vyhledávána. Z nálezů v Nag Hammadí se dochoval dopis, který psal gnostický učitel svému žáku Reginovi:

„Nemysli, že zmrtvýchvstání jest iluzí. Ono není iluzí, nýbrž pravdou! Vskutku více přísluší se říci, že svět je iluzí, spíše nežli zmrtvýchvstání, které nastalo skrze Pána Spasitele, Ježíše Krista.“⁶² A dále popisuje charakter vzkříšení „Je to zjevením toho, co jest, a proměny věcí a přechodu do novosti...proto neuvažuj kuse, ó Rhegine, ani nepodrobuj svůj život tomuto tělu kvůli jednomyslnosti, ale unikni z toho rozdělení a pout a právě tak poznáš zmrtvýchvstání...proč o sobě neuvažuješ jako o vzkříšeném a k tomuto (již) přivedeném?“⁶³

Podobné myšlenky nalézáme také např. v gnostickém Filipově evangeliu, s téměř až ironickým nádechem vůči těm, kteří chápou vzkříšení doslovně.

„Ti, kteří říkají, že nejprve zemřou a (potom) vstanou z mrtvých, se mýlí. Neobdrží-li zmrtvýchvstání za života, pak, když zemřou, nic neobdrží.“⁶⁴

„Říkáš, že je Duch v těle, a je to také světlo v těle. A je to i logos, který je v těle. Cokoliv řekneš, neřekneš nic mimo tělo. Je třeba vstát v těle, protože všechno v něm existuje.“⁶⁵

Možnost „potkat vzkříšeného Ježíše“ právě teď, v současnosti aktuálního lidského života se tak u gnostiků stává něčím hodným většího zájmu, než s jakým nahlížíme historické události, které se připisují Ježíšově postavě.

⁶² Treatise on the resurrection 48:15-20 NHC I,4

⁶³ Treatise on the resurrection 47:15- 49:20 NHC I,4

⁶⁴ Filipovo ev. 73:1-5, *Rukopisy z Nag Hammadí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

⁶⁵ Filipovo ev. 57:15-30, *Rukopisy z Nag Hammadí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

2.2.3 Střet pohledů na zmrtvýchvstání

Zajímavé srovnání gnostického a „ortodoxního“ pohledu máme v podobě popisu událostí po Ježíšově smrti, jestliže porovnáme např. záznam, jak je uveden v Markově evangeliu,

„V neděli ráno, když Ježíš vstal z mrtvých, ukázal se nejdříve Marii Magdaléně, z níž kdysi vyhnal sedm démonů. Ta šla a oznámila to těm, kdo bývali s ním a nyní truchlili a plakali. Když slyšeli, že žije a že ho viděla, neuvěřili.“⁶⁶

a tak, jak je příběh popsán v Mariině evangeliu poté, co apoštolové truchlí po Ježíšově smrti a následně Petr vyzve Marii, aby řekla „Spasitelova slova, která si pamatuješ, která znáš, ale my ne, ani jsme je neslyšeli“

„Tehdy povstala Marie, všechny je pozdravila a řekla ke svým bratřím: „Neplačte a nermuťte se, ani nekolísejte - vždyť jeho milost bude plně s vámi a ochrání vás. Spíše však pojďme chválit jeho velikost, protože nás zhotovil a učinil nás lidmi.... Já“, pravila, „jsem viděla Pána ve vidění a řekla mu: Pane, dnes jsem tě viděla ve vidění. On odpověděl a řekl mi: Blažená jsi, že ses neroztřásla při pohledu na mne. Neboť tam, kde je mysl, tam je poklad. Řekla jsem mu: Pane, ten, kdo vidí vidění, vidí skrze duši nebo skrze ducha? Spasitel odpověděl a řekl: Nevidí skrze duši ani skrze ducha, ale myslí, která je mezi oběma. To je to, co vidí zjevení a to je...“⁶⁷

Když Marie dokončí své vyprávění, vyvolá to zprvu mezi apoštoly vlnu nevole, zejména od Ondřeje a Petra.

„Odpověděl však Ondřej a řekl k bratřím: „Povězte, co chcete říct na to, co nám řekla. Já vůbec nevěřím, že to řekl Spasitel. Tyto nauky jsou jistě

⁶⁶ Mk 16:9-11

⁶⁷ Mariino evangelium 5:3-11, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.*. 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. 461 s.

(plné) divných myšlenek.‘ Petr odpověděl a mluvil, co se týče těchto věcí, stejně. Otázal se jich ohledně Spasitele: ‚Mluvil opravdu důvěrně se ženou a ne otevřeně s námi? Máme se snad všichni obrátit a poslouchat ji? Dal přednost jí před námi?‘ Tehdy se Marie rozplakala a řekla Petrovi: ‚Můj bratře Petře, co si to myslíš? Domníváš se, že jsem si to ve svém srdci vymyslela, nebo že lžu o Spasiteli?‘“⁶⁸

Situace se nakonec alespoň v tomto evangeliu uklidňuje, ovšem celé vyznění působí, jakoby se jednalo o symbolický střet ortodoxního názoru zastávaného Petrem proti Marii. Ta reprezentuje gnostika, jenž měl svou vizi Ježíše, která je pro něj tím nejautentičtějším vyjádřením a nehodlá se podřídít autoritě jiné, či uznat nadřazenost vize někoho jiného nad tou svou.

„Odpověděl Lévi a řekl Petrovi: ‚Petře, ty jsi byl vždycky vznětlivý. Teď tě vidím přít se s ženou jako s nepřítelem. Ale kdyby ji Spasitel učinil toho hodnou, kdo jsi pak věru ty, že ji zavrhuješ? Spasitel ji jistě velmi dobře znal. Proto ji miloval více než nás. Spíše se styďme a oblečme dokonalého člověka a rozejděme se tak, jak nám přikázal a kázejme evangelium, nestanovujme žádná jiná nařízení nebo jiné zákony, než řekl Spasitel.‘“⁶⁹

Ve smyslu politicko-mocenském jsou pro církve důsledky tohoto postoje poměrně závažné. Tak by každý mohl zpochybňovat autoritu a oprávnění vedení kohokoliv z vyvolené skupiny apoštolů, neboť nepovažuje jejich vidění vzkříšeného Krista za jediné možné a jediné legitimní. A podle dochovaných zpráv se tak skutečně dělo, gnostici zpochybňovali učení ortodoxní církve s poukazem na to, že se jedná o vnější, veřejné učení Ježíše Krista, zatímco gnostické učení se opírá o tajnou tradici, předávanou a známou pouze mezi nemnohými. Gnostický učitel Valentinos zaznamenává, že Ježíš během svého

⁶⁸ Mariino evangelium 9:2-5, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.*. 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. 461 s.

⁶⁹ Mariino evangelium 9:6-9, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.*. 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. 461 s.

života sdílel se svými učedníky některá tajemství, jež neměli znát nezasvěcení lidé.⁷⁰ Snad se dá hovořit o stejné myšlence vyjádřené v Markově evangeliu:

„Jakmile byl o samotě, ti, kdo byli s ním, se ho spolu s Dvanácti ptali na ta podobenství. ‚Vám je svěřeno tajemství Božího království,‘ odpověděl jim, ‚ale těm, kdo jsou vně, se to všechno děje v podobenstvích, aby ‚hleděli a hleděli, ale nechápali, poslouchali a slyšeli, ale nerozuměli, aby se snad neobrátili a nebylo jim odpuštěno.‘“⁷¹

Nebo v evangeliu Matoušově podobně je vyjádřena myšlenka, že někteří z Ježíšových žáků uchovávali a předávali tajné učení pouze těm, kteří se ukázali být vhodní a zralí k „zasvěcení do pravé gnóze“:

„Tehdy k němu přistoupili učedníci a ptali se: ‚Proč s nimi mluvíš v podobenstvích?‘ ‚Vám je dáno znát tajemství nebeského království,‘ odpověděl jim, ‚ale jim to dáno není. Tomu, kdo má, totiž bude dáno a bude mít hojnost, ale tomu, kdo nemá, bude vzato i to, co má. Proto k nim mluvím v podobenstvích, že vidí, ale nevidí a slyší, ale neslyší ani nerozumějí.‘“⁷²

Elaine Pagelsová upozorňuje ve své knize *Gnostic Gospels* na spor ohledně „gnostické povahy apoštola Pavla“, tedy resp. zda-li Pavel mluví o tom, že existuje i tajné učení, které je přístupné pouze zasvěceným. Ve svém dopise Korintským Pavel líčí svůj zážitek:

„Vím o člověku v Kristu, který byl před čtrnácti lety vytržen až do třetího nebe – nevím, zda v těle nebo mimo tělo, to ví Bůh. A vím, že ten člověk – nevím, zda v těle nebo bez těla, to ví Bůh – byl vytržen do ráje, kde slyšel nepopsatelné věci, které člověk ani nemůže vypovědět.“⁷³

⁷⁰ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

⁷¹ Mk 4:10-12

⁷² Mt 13:10-13

⁷³ 2K 12:2-4

A dále mluví o předávání poselství v tomto smyslu:

„Neduchovní člověk ovšem nepřijímá věci Božího Ducha, neboť jsou pro něj bláznovstvím, a nemůže je pochopit, neboť se jim dá rozumět jen duchovně. Kdo však je duchovní, může rozumět všemu, ačkoli jemu nikdo nerozumí.“⁷⁴

Pagelsová píše, že přes tradiční názor, totiž že Pavel nemluví o žádném tajném učení, se začínají takové názory mezi současnými teology objevovat a že podobný názor měli i starověcí gnostikové. Prý sám Valentinus prohlašoval, že se o těchto tajemstvích dozvěděl od Pavlova žáka Theudase.

2.2.4 Charakteristiky příběhu o vzkříšení

Je poměrně častým jevem, že gnostická evangelia, na rozdíl od těch synoptických, nezačínají Ježíšovým narozením a vyprávěním příběhu jeho života až do ukřižování, ale naopak v okamžiku jeho zmrtvýchvstání začínají. Například apokryfním Janově evangeliu promlouvá Kristus k Janovi poté, co uprchnul na poušť ve velkém zármutku.

„Okamžitě, jakmile jsem takto myslel, se otevřelo nebe a vše se rozzářilo světlem, které nebylo pozemské, a celý svět se zatřásl. Zděsil jsem se a vrhnul se na zem. A hle, zjevilo se mi dítě. Já ale viděl tu postavu coby starce, ve kterém je světlo! Pohlédl jsem na něj a nechápal ten zázrak. Jak je možné, že jsou ve světle jednotou, ačkoliv jsou jejich vnější formy různé? On mi řekl: „Jane, proč pochybuješ? Zkoumej sám sebe, neboť ti tento jev není cizí. Nebud' malomyslný. Já jsem ten, který je

⁷⁴ 1K 2:14-15

u vás věčně. Já jsem Otec, já jsem Matka, já jsem Syn. Já jsem ten Věčnějsoucí, ten Nesmísitelný, protože není nic, co by se s ním mísilo.“⁷⁵

V Petrově dopisu Filipovi je popsána scéna, kdy se apoštolové modlí na hoře Olivetské, když tu náhle:

„Poté se zjevilo velké světlo tak, že hory zářily z pohledu toho, kdo se zjevil. A hlas na ně zvolal řka, „Naslouchejte mým slovům, kterými k vám mohu mluvit. Proč se mne ptáte? Já jsem Ježíš Kristus, který je s vámi navěky.“⁷⁶

V Moudrosti Ježíše Krista je podobná scéna, kdy se Kristus zjevuje na hoře dvanácti učedníkům a sedmi ženám, které ho následovaly:

„Tu se jim zjevil Spasitel, ale ne ve své dřívější podobě, nýbrž v neviditelném duchu. Jeho vzhled se podobal velkému andělu světla a já jeho podobu nedokážu popsat. Takové vzezření nesnese smrtelné tělo, pouze čisté a dokonalé tělo toho druhu, jaké nám popisoval na Olivetské hoře v Galileji.“⁷⁷

Poslední příklad vezměme z Filipova evangelia, kdy se Ježíš zjevuje v mnoha podobách:

„Zjevil se totiž ne takový, jaký skutečně byl, ale zjevil se tak, aby ho mohli vidět. Zjevil se všem bytostem. Zjevil se velkým jako velký a malým jako malý. Zjevil se andělům jako anděl a lidem jako člověk. Proto se jeho logos skrývá přede všemi. Někteří ho viděli, ale mysleli si, že vidí sami sebe. Když se však zjevil svým učedníkům na hoře v celé své

⁷⁵ Tajný spis Janův 1:30-2:7, NHC II,1; KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

⁷⁶ Letter of Peter to Philip 134:10-18, NHC VIII, 2

⁷⁷ Moudrost Ježíše Krista, NHC III, 4; *Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. 270 s.

nádheře, nebyl malý. Stal se velikým. Zvětšil své učedníky, aby ho mohli spatřit v jeho velikosti.⁷⁸

Rozdíl oproti synoptickým evangeliím je zřejmý – Kristus se nezjevuje jako člověk, nenabývá čistě lidské podoby, ale vystupuje a mluví ze světla, nebo nabývá různých podob, pro každého podle stupně jeho vlastní vyzrálosti.

Pagelsová cituje církevního otce Irenea, který zastává tradiční názor, který opírá autoritu a autentičnost synoptických evangelií o tvrzení, že byla napsána skutečnými Ježíšovými žáky:

„...mají více evangelií, než jich ve skutečnosti existuje a žádné z nich není bez kacířství. Neboť co, o čem píší...je zcela nepodobné tomu, co nám bylo předáno apoštoly.“⁷⁹

2.2.5 Interpretace gnostického pojetí vzkříšení Krista

Dnes je již více než sporné, zdali evangelia byla skutečně napsána těmi, jejichž jména nesou a o původních apoštolech historicky nevíme takřka nic. Podobně gnostická díla jsou věnována různým učedníkům a podobně mohla být inspirována ranou tradicí, tak jako to bylo v případě evangelií synoptických. V každém případě alespoň některý z bodů Ireneova obvinění je pravdivý, totiž, že někteří gnostici otevřeně prohlašovali, že své poznání, „gnosis“ získali vlastním zážitkem.

Pojmenování evangelia podle určitého apoštola není jistě zcela náhodné. Může symbolizovat „ducha“, nebo v případě Mariina evangelia vztah ke Spasiteli ve smyslu mystické jednoty mužského a ženského pólu.

⁷⁸ Filipovo evangelium 57-58, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.* 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. 461 s.

⁷⁹ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

Stejně tak jméno Tomáš, nebo Dydimos znamená dvojče, dvojník. Ve smyslu „Kdo nalezne smysl těchto slov, neokusí smrti.“⁸⁰, totiž, že „ty, čtenáři, jsi Ježíšovým bratrem“ a tedy Ježíšova slova Tomášovi jsou tak směřována vlastně ke čtenáři, jako je tomu třeba v knize Tomášově:

„Protože se řeklo, že jsi jako můj dvojník a můj pravý přítel, zkoumej se a poznej, kdo opravdu jsi, jakým jsi byl a jakým budeš. Protože jsi nazýván mým bratrem, nesmíš o sobě upadat do nevědomosti. A já vím, že jsi již jistého poznání dosáhl, protože jsi mne již poznal – že jsem poznáním pravdy. Od té doby, co jsi mě ještě jako nevědomý následoval, dosáhl jsi již tohoto poznání a budeš nazýván „sebe sama poznávajícím“. Neboť kdo sebe sama nepoznal, nic nepoznal. Kdo však sebe sama poznal, dosáhl také již poznání o hloubce světa.“⁸¹

Stephan Hoeller uvádí v jedné své přednášce (komparace jungiánské psychologie a gnostické mytologie) příklad⁸² apokryfního evangelia podle Jana. Příběh začíná tím, že je Jan sklíčen pochybnostmi o Ježíšově úloze a roli a jejím smyslu. Pokud bychom takový proces nechápali slovníkem moderní psychologie jako např. aktivní imaginaci, pak proces podobného niterného dotazování by u nábožensky založeného člověka mohl mít formu dialogu s Kristem a může docházet i k tomu, že člověk ze svého nevědomí uslyší odpovědi, které mohou být i symbolicky doprovázeny určitými obrazy, či (snovými) vizemi. Pokud dotyčný cítí takového spojení s Kristem v návaznosti na to, co zažívali Kristovi učedníci, mohou se oni místo něj stát těmi tazateli a převede-li tento vnitřní dialog do literární podoby, zřejmě ho žádný se současníků – kromě ortodoxních - neobviní z podvodu, neboť „evangelium“ bylo psáno v duchu podle určitého apoštola. Naopak, podobně jako umělci nebyli mezi sebou považováni za „vyspělé a zralé“, jestliže sami nestvořili nějaké dílo, resp. svým svébytným způsobem

⁸⁰ Tomášovo evangelium 1, DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy I.*. 2001. 1. vyd. Praha : UK v Praze, 2001. 461 s.

⁸¹ The book of Thomas the Contender, NHC II, 7

⁸² HOELLER, Stephan. *The Gnosis Archive* [online]. 2004 [cit. 2010-03-17]. Wwww.gnosis.org. Dostupné z WWW: <www.gnosis.org>.

nereprodukovali učení, kterého se jim dostalo. Dokladem takového umění snad mohou být třeba i výstřední díla jako je Hrom – Dokonalá mysl, psané celé formou paradoxních a zdánlivě nelogických tezí.

Toto tvrzení dokládá citacemi gnostického učitele Heracleona, Valentinova žáka, podle nějž nejprve lidé věří svědectví ostatních, ale následně objeví pravdu sami, podobně jako se jeho učiteli Valentinovi zjeví v podobě malého chlapce⁸³ a promluví k němu, v podání jiného žáka Marcuse zase v podobě ženy, která k němu promlouvá slovy:

„Chci ti ukázat samotnou Pravdu, neboť jsem ji přivedl seshora na zem, abys ji mohl spatřit bez závoje a porozumět její kráse.“⁸⁴

2.2.6 Střet interpretačních pohledů z hlediska tradičně církevního

Jaký je tedy rozdíl mezi těmi, kdo v pozdějších dějinách církve měli různá vidění a vize, která pak i různým způsobem zaznamenávali (např. sv. Jan od Kříže, nebo sv. Terezie od Ježíše) a gnostiky? Zejména v tom, že základním vztažným dílem a kritériem posouzení pro křesťany vždy zůstávala apoštolská tradice a jejich vize by ji měla alespoň principiálně potvrzovat. Cokoliv nad to je kacírské. Pagelsová cituje v tomto smyslu z Ireneova díla Proti kacírství:

„...jako bohatý člověk, který ukládá peníze do banky, tak apoštolové vložili do církve vše to, co patří Pravdě...takže každý, kdo chce, si z této vody života může nabrat...“⁸⁵

Oproti ortodoxnímu pohledu na apoštolskou tradici stojí gnostická představa, připomínající spíše dnešní vědecké paradigma ve smyslu toho, že všichni dnešní

⁸³ VI, 42 Hyppolitus, *Vymítání všeho kacírstva*. Jan Kozák. Praha : Bibliotheca gnostica, 1997. 329 s.

⁸⁴ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

⁸⁵ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

vědci vědí a předpokládají, že současné nejmodernější objevy budou v budoucnu překonány. To je pohled, který opět Ireneus kritizuje:

„Považují se za ‚dospělé‘, takže nikdo se s nimi nemůže rovnat v jejich poznání, ani když člověk zmíní Petra nebo Pavla, či některého z dalších apoštolů...myslí si, že našli více než apoštolové a že apoštolové hlásali evangelium stále ještě pod příliš velkým židovským vlivem...a oni se považují za moudřejší a chytřejší než apoštolové...a moudřejší než kněží.“⁸⁶

Ovšem ne vždy se apoštolské tradice gnostičtí autoři zřikají, i když se jedná samozřejmě o tradici „tajnou“. Často se jedná o postavy stojící mimo okruh dvanácti apoštolů – známá jsou evangelia připisovaná Pavlovi (jako v případě Valentina a jeho následovníků), Marii Magdaleně a Jakubovi. Další gnostická díla např. tzv. Sethiánů jsou připisována třetímu synovi Adama a Evy Sethovi, nebo dokonce Kainovi.

V gnostických spisech nacházíme i popisy zjevení tajné nauky s jasnými náznaky, že tato forma poznání je nadřazena oproti běžné církevní tradici. Ve Zjevení Petrově čteme popis toho, jak se událo:

„A on mi řekl: ‚...Chceš-li pochopit jejich slepotu, polož si ruce na oči svého těla a řekni, co vidíš.‘ Když jsem to však udělal, neviděl jsem nic. Řekl jsem: ‚Není nic vidět.‘ On mi řekl: ‚Udělej to ještě jednou.‘ Tu se mě zmocnila radostná bázeň, neboť jsem spatřil nové světlo, jasnější než denní světlo. Pak sestoupilo na Spasitele. Pověděl jsem mu, co jsem viděl. A on mi opět řekl: ‚Sejmi své ruce a poslouvej, co kněží a lid říkají.‘ Slyšel jsem, jak se kněží se zákoníky radí, a zástupy hlasitě křičely. Když si to ode mě vyposlechl, řekl mi: ‚Nastraž uši na své hlavě a poslouvej, co říkají.‘ A já jsem opět poslouchal

⁸⁶ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

(a řekl jsem): ‚Velebí tě, když zde sedíš.‘ ... Spasitel pravil: ‚Pravil jsem ti, že jsou slepí a hluchí. Nyní vyslechni tajné sdělení a ochraňuj ho...‘⁸⁷

Podobný pohled zprostředkovává zpráva z (Tajné knihy Jakubovy), kdy se ve shromáždění dvanácti apoštolů zjevil Kristus pouze Petrovi a Jakubovi, aby jim sdělil to, co jiní slyšet nesmí. Opět vidíme vyznění ve smyslu upřednostnění a vyzdvižení důležitosti a nadřazenosti „tajné“ tradice oproti tradici „veřejné“. Gnostik tedy považuje tuto veřejnou církevní tradici v lepším případě za neúplnou, v horším za zcela falešnou. Je-li tradice neúplná, je potřeba ji obohatit a transformovat svým vlastním zážitkem, svým vlastním poznáním, gnózí. Což je přesně výchozí bod kritiky ze strany ortodoxní církve.

Všichni křesťané se principiálně shodují, že nejvyšší autoritou je samotný Kristus – nebo Bůh. Ovšem kdo se má stát správcem Kristovy církve na zemi teď a tady? V době upevňování pozice římské církve stojící právě na autoritě apoštolské tradice dochází právě takovým způsobem k legitimizaci základů církevní hierarchie tak, jak ji známe i dnes. Lyonský biskup Ireneus se ptá: „Co kdyby mezi našimi církvemi na různých místech vznikl spor o některou otázku? Neměli bychom se pak obrátit k autoritě těch nejstarších církví, se kterými ještě udržovali vztah původní apoštolové a jich se ptát, jaká je správná odpověď?“ a dál ještě upřesňuje, že „...podle všeho tradice odvozená od dvou nejslavnějších a největších apoštolů Petra a Pavla se nachází ve velké a dávné církvi Římské, která pokračuje do našich časů v podobě římského biskupa...neboť je důležité, aby všechny církve souhlasily v otázkách s církví římskou, z důvodů její nej přednější autority.“⁸⁸ Neboli vzhledem k tomu, že žádný z věřících nikdy nebude mít přímější zkušenost s Kristem, než byla ta apoštolská, měli by všichni následovat církev římskou, která je přímou pokračovatelkou této nejautentičtější tradice.

⁸⁷ Zjevení Petrovo 72-73, NHC VII, 3; DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy III.* 2007 vyd. Praha : UK v Praze, 2007. 568 s.

⁸⁸ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels.* 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

Lze zaznamenat gnostickou reakci na tento proces. Ve Zjevení Petrově čteme např.: „Objeví se však jiní, kteří jsou mimo náš počet, kteří se nazývají biskupem a jáhny, jako by obdrželi svou autoritu od Boha, a přisuzují si přední místa. To jsou ty kanály bez vody.“ A jinde: „...Jiní však vyjdou ze zlých slov a mystérií, která přivádějí lidi na scestí. Jsou lidé, kteří mystérium neznají a mluví o věcech, o nichž nic nevědí, ale budou se vychloubat, že mystérium pravdy mají jen oni...sami tam totiž ani nevejdou, ani nevpuští ty, kteří tam vystupují ke svému vysvobození.“⁸⁹ Každý, kdo dosáhnul gnóze, je v tomto smyslu nadřazen církvi a jejímu učení. Ten, který vešel v osobní přímý kontakt s „žijící Jednotou“ je oprávněn spravovat pozemskou církev. Takovýmto otevřeným antiautoritářským způsobem lze sice na jednu stranu úspěšně předejít zkonstatěním instituce, avšak na stranu druhou takovýto postoj principiálně každou instituci takřka znemožňuje vůbec vytvořit. Dnes je více než zřejmé, který z postojů byl dějinně úspěšnější.

2.3 Boží podstata a lidská svobodná vůle

Vyznání křesťanské víry začíná slovy „*Věřím v Boha, Otce všemohoucího, Stvořitele nebe i země*“. Podle některých autorů je původním důvodem této formulace vyhranění se proti učení Markiona⁹⁰ a tak možnost vyloučit z řad církve jeho následovníky. Markion, křesťan původem z Malé Asie, podobně jako další jeho současníci viděl rozpor mezi Bohem Starého Zákona, který vyžadoval spravedlnost a trestal veškerá provinění se proti Smlouvě, kterou uzavřel s Židy a mezi Bohem, Otcem lásky a odpuštění, o kterém mluví v Novém Zákoně Ježíš. Otázka, kterou si klade nejenom on, ale i velká část gnostických autorů, zní, jak mohl všemocný Bůh stvořit svět, ve kterém je tolik utrpení, bolesti, nemoci a dokonce „štíří a šcorpioni“⁹¹? Markionovým, a nejenom jeho, závěrem je, že musí existovat dva Bohové. Ovšem většina tehdejších křesťanů odsoudila tento

⁸⁹ Zjevení Petrovo 76,79 a 78, NHC VII, 3; DUS, Jan A., POKORNÝ, Petr. *Neznámá evangelia : Novozákonní apokryfy III.* 2007 vyd. Praha : UK v Praze, 2007. 568 s.

⁹⁰ MATOUŠEK, Jaroslav. *Gnose.* Praha : Herrmann & synové, 1994. 295 s.

⁹¹ MATOUŠEK, Jaroslav. *Gnose.* Praha : Herrmann & synové, 1994. 295 s.

názor jako dualismus a ztotožnili se se současným tzv. ortodoxním názorem citovaným v úvodu kapitoly, totiž, že „věří v Boha, Otce všemohoucího, Stvořitele nebe i země“.

Církevní otcové obhajující tuto víru často označovali gnostiky jako „Markionity“ a „dualisty“. Např. Ireneus jako jeden z hlavních bodů obžaloby gnostiků uvádí, že „podobně jako Markionité říkají, že je jiný Bůh, kromě Stvořitele.“⁹² Texty nalezené v Nag Hammadí jeho slova potvrzují, např. ve spise Podstata Archontů čteme:

„Jejich vůdce je totiž slepý. Protože je silný, nevědomý a domýšlivý, řekl vlastními ústy: ‚Já jsem bohem, není jiného kromě mne.‘ Když to řekl, zhřešil proti veškerenstvu a jeho slova došla vzhůru až k Neporušitelnosti. Z Neporušitelnosti vyšel hlas a řekl: ‚Mýlíš se, Samaeli‘, to jest ‚bože slepých.‘“⁹³

Ve stejném kodexu nacházíme ve spisu O původu světa obdobnou variantu příběhu:

„...nechal se oslavovat celým zástupem andělů a všichni...andělé mu vzdávali chválu a slávu. Radoval se tedy ve svém srdci, neustále se chlubil a říkal jim: ‚Nepotřebuji nikoho. Já jsem Bůh a kromě mne není jiného.‘ Ale když to řekl, zhřešil proti všem nesmrtelným...když to Pistis spatřila...pravila: ‚Mýlíš se, Samaeli. Před tebou byl nesmrtelný světelný člověk, který se zjeví ve tvých výtvorech.‘“⁹⁴

Poslední ukázka je opět ze stejného kodexu, ovšem z Tajného spisu Janova:

„On (Jaldabaoth) ale pozoroval pod ním se nacházející stvoření a množství andělů, kteří z něj povstali, a řekl jim: ‚Já jsem žárlivý Bůh,

⁹² KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

⁹³ Podstata Archontů, 86:37-40; *Rukopisy z Nag Hammadí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

⁹⁴ O původu světa, 23-25; *Rukopisy z Nag Hammadí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

kromě mě není jiného Boha,‘ čímž už andělům, kteří jsou pod ním, naznačil, že existuje ještě nějaký jiný bůh. Neboť kdyby žádného jiného boha nebylo, na koho by měl žárlit?“⁹⁵

2.3.1 Volba Adama a Evy v zahradě Eden

Tedy všechny tyto zdroje líčí Boha zahrady Eden jako žárlivého pána, proti jehož tyranii se Adam s Evou musí postavit, často na radu hada, jakožto symbolu moudrosti, jak je to popsáno např. ve spise Svědectví Pravdy:

„Můžete jíst ze všech stromů, ale ze stromu, který stojí veprostřed Ráje, nejezte, neboť toho dne, kdy z něj pojíte, jistojistě zemřete.‘ Ale had byl moudřejší než všechna zvířata obývající Ráj a přiměl Evu, řka: ‚Toho dne, kdy pojíš ze stromu, který stojí veprostřed Ráje, oči tvého ducha se otevřou.‘ A Eva uposlechla a natáhla ruku; vzala si ze stromu a jedla; dala též svému muži, aby jedl s ní.“⁹⁶

Příběh pokračuje tak, že Adamovi i Evě se skutečně „otevřely oči“, ovšem navzdory hrozbě nezemřeli. Text pokračuje jako rozvinutí, nebo komentář k textu Genesis 3:22 (I řekl Hospodin Bůh: „Teď je člověk jako jeden z nás, zná dobré i zlé. Nepřipustím, aby vztáhl ruku po stromu života, jedl a byl živ navěky.“).

„A on řekl: ‚Hle, Adam se připodobnil nám, znajícím zlé a dobré.‘ Pak řekl: ‚Vyžeňme ho z ráje, aby nevzal a nepojedl ze stromu života a nežil věčně.‘ Ale jaký je takový Bůh? Nejdříve záludně odepře Adamovi jíst ze stromu poznání, ... A později říká: ‚Vyžeňme ho z tohoto místa, aby

⁹⁵ Tajný spis Janův, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha: Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

⁹⁶ The Testimony of Truth, 45,24-46,11; NHC IX, 3

nepojedl ze stromu života a nežil věčně.‘ Zcela jistě se ukázal býti záludným odpíračem!“⁹⁷

Elaine Pagelsová ve své knize *Gnostic Gospels*⁹⁸ zmiňuje názor některých učenců, že autor použil aramejskou slovní hříčku, která připomíná jak slovo „had“, tak slovo „poučovatel“. Další varianta ještě zahrnuje do této slovní hříčky jméno samotné Evy (hewyá/hawá/Hawáh). Ta např. v textu O původu světa svého manžela nesvádí, ale naopak oživuje:

„Po dnu odpočinku poslala Sofie svou dceru Zoé, kterou nazývají Eva, jako zvěstovatelku, aby probudila Adama, v němž nebyla žádná duše, aby se jeho potomci stali nádobami světla. Když Eva spatřila svůj protějšek, jako nemohoucně leží, slitovala se nad ním a pravila: ‚Adame, ožij a postav se!‘ Její slova se hned stala skutkem, protože Adam, když se zvedl, hned otevřel oči. Když ji uviděl, řekl: ‚Ty budeš zvána Matkou živých, protože jsi to byla ty, kdo mi dal život.‘“⁹⁹

Ve spise Podstata archontů je Eva popisována jako duchovní princip, který pozvedá Adama z jeho zcela hmotné, hylické podstaty.

„...duchovní žena k němu přišla, mluvila s ním a řekla mu: ‚Povstaň, Adame.‘ A jak ji uzřel, řekl: ‚Ty jsi ta, která mi dala život; ty budeš zvána matkou živých; protože ona je moje matka, ona je lékařka i žena i ta, která porodila.‘“¹⁰⁰

A dále ho poučuje i ve formě hada:

„Duchovní žena však přišla jako had-učitel a ten je poučil slovy: ‚Nezemřete; řekl vám to ze závisti. Spíše se vaše oči otevrou a budete jako

⁹⁷ The Testimony of Truth, 47,7-30; NHC IX, 3

⁹⁸ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

⁹⁹ O původu světa, 85-86; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹⁰⁰ Podstata archontů, 71-73; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

bohové, poznáte zlé a dobré.' Potom byla z hada vzata učitelka a zanechala jej samotného, bytost pozemskou...a pyšný archón proklel ženu i hada.“¹⁰¹

2.3.2 Jeden Bůh, dva bohové

Ovšem nelze říct, že by veškeré gnostické názory splňovaly kritérium metafyzického dualismu, jak se to jeví z prozatím nastíněné scény a jejího gnostického uchopení. Klement Alexandrijský podává zprávu o „monadické gnózi“ a podobně tak nálezy spisů z Nag Hammadí svědčí o tom, že jeden z nejrozšířenější gnostických proudů, jehož zakladatelem je Valentinos, tzv. valentinská gnóze nemá tuto dualistickou vizi Boha. Boží Jednota je vyjádřena již v začátku tzv. Trojdílného traktátu:

„Otec je Jednotou a Jediným, tím že existuje způsobem čísla 1, neboť je první, a co je On, není jinak nikdo. Neboť je věčně Nezrozený, nikdo Ho nezplodil, nikdo Ho nestvořil...“¹⁰²

Podobně Pagelsová popisuje Valentýnský postoj citací z Irenea takto:

„(Bůh je)...kořenem Všeho, Nedosažitelná Jednota, která přebývá v Jednotě/Monádě. Přebývá v tichu...neboť on je Jednota a nebyl nikdo před ním.“¹⁰³

A dále cituje Irenea, který si stěžuje, že vypořádání se s následovníky Markiona neplatí na následovníky Valentina, neboť ti, „ačkoliv slovně vyznají víru v Jednoho Boha“, činí tak s vnitřními výhradami, „mluvíce jedno a myslíce

¹⁰¹ Podstata archontů, 81-83,92; *Rukopisy z Nag Hammadí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹⁰² Třídílný traktát, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

¹⁰³ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th ed. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

druhé“. Zatímco Markionité se rouhají otevřeně, Valentiniáni tak podle něj činí skrytě:

„Tito lidé se vnějškově podobají ovčím, neboť se zdají být podobní nám a na veřejnosti říkají stejná slova vyznání jako my. Avšak uvnitř jsou to vlci.“

Podle Ireneovy zprávy zřejmě ani většina tehdejších křesťanů nepovažovala Valentinovce za heretiky a nečinila mezi sebou a jimi větších rozdílů. Zřejmě i to byl jeden z důvodů, proč Ireneus sepsal své dílo proti kacířům. Neboť jejich nezřejmý rozdíl je zákeřný jako „jed rozpuštěný v mléce“.

Valentinovci tedy veřejně vyznávají víru jako jiní křesťané, ovšem mezi sebou trvali na rozdílu mezi obrazem Boha stvořitele, pána, soudce a mezi tím, co tento obraz představoval. To bylo jimi nazýváno „Bythos“, hlubina, jako neviditelný, nepopsatelný prvotní princip a příčina. Ovšem většina křesťanů podle nich tuto příčinu zaměňovala s pouhým obrazem Boha tak, jak je popsán ve Starém zákoně. Toto podle nich nelze ztotožňovat s Bohem, o kterém mluví Ježíš, jako „Bohem Duchem“, nebo „Otcem Pravdy“. I autor tzv. Filipova evangelia byl pravděpodobně zastáncem valentinské gnóze a poznamenává ohledně směšování jmen a pojmů:

„Jména, která se dávají věcem světa, jsou velice klamná. Obracejí totiž myšlení od toho, co je pevně dáno, k tomu, co pevně dáno není. Ten, kdo slyší ‚Bůh‘, nechápe to, co je pevně dáno, ale zná to, co pevně dáno není. Tak se to má také s ‚Otcem‘, se ‚Synem‘ i se ‚Svatým duchem‘, s ‚křtem‘, se ‚světlem‘ a se ‚vzkříšením‘, s ‚církví‘ i se vším ostatním. Nezná to, co je pevně dáno, ale zná to, co pevně dáno není. Nenaučí se to, co je pevně dáno. Jména, která lze slyšet, jsou ve světě proto, aby klamala. Kdyby byla

v aiónu, nebyla by užívána jako jména ani by nebyla kladena mezi světské věci. Mají svůj konec v aiónu.“¹⁰⁴

2.3.3 Spor o boží Jednotu

Opět se nabízí otázka, proč byl tento názor chápán jako tak provokativní a proč byl prohlášen za kacířský. Z jakého důvodu Ireneus tuto variantu monoteismu považoval za natolik nebezpečnou, že nabádal všechny pravé křesťany, aby Valentinovce vyloučili ze svých řad a kostelů. A podle jeho zprávy si tuto otázku kladli i tehdejší křesťané.

Pagelsová navrhuje, že tuto otázku nelze zodpovědět pouze z hlediska teologie. Naopak je nutné vzít v potaz zejména fakt, že odmítnutím jediného Boha je zároveň odmítána i hierarchická struktura jediné církve a je tedy potřeba se na problém dívat z hlediska politicko-mocenského a sociálního. Je možné, že je tomu skutečně tak a zároveň s debatou o podstatě Boha probíhala paralelně i debata o duchovní autoritě církve.

V duchu tohoto tématu je psána i jedna z nejstarších památek, které se nám dochovaly o římské církvi, totiž dopis Korintským od Klementa Římského. V něm je popsána tamější krize sboru, při níž byli někteří představitelé zbaveni moci.

„Ti bez pověsti vystoupili proti váženým, blázni proti moudrým a mladí proti starým.“¹⁰⁵

Nazývá dění „vzpourou“ a trvá na znovunastolení pořádku a dosazení všech vedoucích představených zpět na svá místa. Podle Klementa by měla být autorita církve ctěna a respektována, neboť Bůh všemohoucí, Bůh Izraele projevuje svou

¹⁰⁴ Filipovo evangelium, 7; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹⁰⁵ Spisy apoštolských otců, Praha, 2004, str.59-99

moc zde na zemi skrze ty, kteří zde vládou. Tedy ten, kdo se postaví vůli vládců, nebo představených církve, se zároveň postaví i Bohu všemohoucímu.

Domnívám se, že zde je vyjádřen zásadní moment v dějinách církve. Pravděpodobně poprvé v historii je zde náznak dělení mezi „klérem“ a „laiky“. Jedná se o jeden z prvních náznaků vytváření hierarchické struktury církve.

Není zřejmé, čeho konkrétně se týkal tehdejší spor v korintské církvi, ale je poměrně zřejmé, kam směřovala Klementova snaha. Totiž k vytvoření organizace církve tak, jak ji známe dodnes, na principu hierarchického uspořádání.

Ignác z Antiochu o několik let později tento princip ještě rozvinul a je i zřejmě autorem výroku „jeden Bůh, jeden biskup.“¹⁰⁶ Také v té době se zřejmě začal prosazovat model církevních hodností: biskup, kněz a laik jako obraz hierarchie nebeské a podobně jako je pouze jeden Bůh na nebesích, měl by být pouze jeden biskup v církvi. Nicméně Ignác varuje věřící před uctíváním biskupa jako Boha, neboť on stojí pouze „na místě Božím“. Stavovská struktura jím popsaná je následující: Pod Bohem stojí nebeské shromáždění, podobně jako pod biskupem shromáždění kněžích. Nebeské shromáždění pak stojí nad apoštoly, podobně jako kněží stojí nad jáhny a tyto všechny tři stavy stojí nad laiky.

Nedomnívám se, že lze pouze podezírat Ignáce a další církevní otce z prosté politické a mocenské ambice a touhy upevňovat svou moc. Současné dělení mezi církví a politikou nebylo v době kolem 2. století jistě běžné. Spojení světské a církevní moci bylo všeobecné uznáváno a přijímáno a i když Ignácova a Klementova vize obsahuje určité odlišnosti, oba předpokládali, že je pouze přirozeným zrcadlením hierarchie nebeské.

Z tohoto pohledu se zdá zřejmé, že jakýkoliv pokus o zpochybnění této božské Jednoty znamená zároveň i zpochybnění světské autority, která se o ni opírá.

¹⁰⁶ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

Podle tradice přišel Valentinus kolem roku 140 z Egypta do Říma. Kromě učení, které získal od přímého Pavlova žáka Theudase prý předával i učení skryté, určené pouze pro ty, kdo jsou duchovně vyspělí dost na to, aby ho pochopili. Jedním z bodů tohoto učení byl tento rozdíl mezi skutečným Bohem a jeho obrazem, kterého většina křesťanů „naivně“ uctívala jako Stvořitele, Otce. Že pravé božské vlastnosti byly přiřčeny pouze tomuto „výrobci“, pro kterého použil platónský termín „demiurgos“. Tento demiurg je pouze nižší formou božské bytosti, vládne jako král, vydává zákony a trestá jejich překračování, čili je oním „Bohem Izraele“.

Křesťan, který převzal Valentinovo zasvěcení, se pak učí odmítat autoritu tohoto vládce. Nárok, který je vyjádřen ve Starém Zákoně, totiž, že není jiného Boha, je odmítnut, a tak jak je popsáno např. v Trojdílném traktátu, považován za neoprávněný. Dosažení poznání, gnóze, pak znamená dosažení božství skrytého za tímto demiurgem, které ho přesahuje. Adept tohoto poznání stvrzuje svou nezávislost na demiurgovi podobně jako v následujících slovech Trojdílného traktátu:

„Já jsem synem z Otce – Otce, který zde byl odjakživa...odvozuji své bytí z Něho, jenž byl před vším stvořeným, a vracím se nazpět tam, odkud jsem přišel.“¹⁰⁷

Lze se domnívat, že Ireneus mimo jiné cítil důsledky takového odmítnutí. Gnostik, který učinil takové vyznání, pak snadno může odmítnout Klementův nárok hierarchického uspořádání církve s tím, že je to struktura sloužící pouze demiurgovi a on se necítí být povinen řídit se jejími pravidly, neboť dosáhl sfér vyšších. Smysl toho rituálu vidí Ireneus následovně:

„Mají za to, že dosáhli sfér nejvyšších sil, které jsou nad vším, a proto nemusí být poslušní nikomu a ničemu a mohou dělat, co chtějí a nemusí

¹⁰⁷ Třídílný traktát, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

mít z nikoho obavy. Tvrdí, že díky vykoupení nemohou být dosaženi nebo dokonce viděni soudcem.“¹⁰⁸

Ireneus satirickým způsobem popisuje chování takovýchto gnostiků, které je jistě mohlo vést i k pocitům nadřazenosti a výlučnosti a stalo se základem pro pozdější charakteristiku gnóze jako povýšeneckého a elitářského směru:

„Ten, který se k nim přidruží jako ovce a následuje jejich nauku o spasení, stane se po chvíli tak nadutým...chodí namyšlenou chůzí a s povýšeným vzezřením s okázalostí kohouta.“¹⁰⁹

Pagelsová cituje zprávu podle Tertulliana, který popisuje důvody, ze kterých se Valentinus rozhodl nepodvolit autoritě římského biskupa. Tertullian píše, že Valentinus se sám chtěl stát římským biskupem, ale když byl vybrán jiný člověk, naplněn závistí a nesplněnými ambicemi, rozhodl se oddělit od církve a založit vlastní konkurenční skupinu.¹¹⁰ Nelze již dnes říct, nakolik je Tertullianovo podání pravdivé. Faktem je, že podle Ireneia se asi o dvacet let později Valentinovi příznivci bránili vyloučení z církve, tedy je na místě domněnka, že to byla spíše církev sama, na jejíž popud k rozdělení došlo.

Podle dalších zpráv Valentinovci skutečně pořádali neoficiální setkání, na kterých zasévali pochybnosti mezi posluchače v otázkách toho, zda-li církev skutečně plní svou funkci a zda-li je oprávněna udílet svátosti křestu a pomazání. Biskupové a kněží učí veřejně, zatímco ve vnitřním kruhu zasvěcenců jsou předávána tajná mystéria a vyšší učení.

Např. v Petrově zjevení lze nalézt části textu, které tyto domněnky podporují:

¹⁰⁸ *Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. 270 s.

¹⁰⁹ *Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. 270 s.

¹¹⁰ PAGELS, Elaine. *Adam Eve and the Serpent*. New York : Vintage books, 1988. 189 s.

„Budou se tam vyskytovat také jiní, kteří jsou mimo naše počty, jež sami sobě budou říkat biskup a také kněz, jako by přijali svou moc od Boha. Podrobí se soudu vůdců. Ti lidé jsou suchá koryta.“¹¹¹

Podobně v Trojdílném traktátu se dočteme, že gnostik rozhodně nepočítá s pomocí církve:

„...Otec sám je bez nedostatku, slyší, když je uctíván, úctu těch, kteří ho uctívají a dává tak zřetelně najevo, čím je On sám...všichni ti, kteří uctívají Otce, plodí ve věčnosti. Plodí v oboustranné spolupráci...činí otce toho, koho chce – pro ty, kterým je Otcem – a také Bohem toho, koho chce – pro ty, kterým je Bohem – a to tak, že je činí úplností, jejíž úplností je On sám.“¹¹²

Na rozdíl od „běžných křesťanů“, kteří:

„...neuctívali Toho, skrze nějž vznikli. Usilovali o to, aby jeden druhého ovládl...“¹¹³

2.3.4 Vnější podoba církve jako obraz vnitřní svobody

Jestliže gnostici odmítali autoritu církevní hierarchie, jak prakticky probíhala jejich setkání, jak vůbec mohli formovat nějakou sociální skupinu? Jestliže trvali na rovnosti všech, jak mohlo probíhat jejich shromáždění? Ireneus nám podává zprávu o způsobech jedné skupiny působící přímo v jeho městě – tedy Lyonu. Byla vedena jistým Markionem, žákem Valentinovým. Každý ze členů shromáždění byl nejprve zasvěcen. To znamená, „osvobozen“ z moci demiurga. To je důvod, proč shromáždění mohlo probíhat a také probíhalo bez místního

¹¹¹ *Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. 270 s.

¹¹² Třídílný traktát, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

¹¹³ Třídílný traktát, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

biskupa, tedy samotného Ireneia. Za další, každý ze zasvěcených tak získal dar přímé inspirace, jakousi charismatickou schopnost přímého spojení tak, že skrze něj promlouval Duch Svatý. Ireneus líčí, že na počátku shromáždění přítomní metali losem. Ten, kdo vytáhnul určitý los, připadla mu role biskupa, dalšímu role kněze, další četl z Písma a jiný promlouval ke skupině jako prorok. Tyto role se měnily podle losování při každém setkání.

Tedy byla zde skupina křesťanů, kteří nečinili rozdílu mezi biskupem a knězem a prostým laikem, všichni si byli „rovni“, pravděpodobně i muži a ženy.¹¹⁴ I forma losu zde byla přítomna za účelem vyloučení lidského faktoru a způsobu, jak nechat promluvit Boha. Na konto těchto praktik je zaznamenán Tertullianův odmítavý postoj:

„Jak zpupné, jak světské, jak čisté lidské to je. Bez vážnosti, bez authority, bez poslušnosti, jak se podobá jejich víře! Pro začátek není ani jisté, kdo je katechumen a kdo věřící. Všichni mají stejný přístup ke všemu, všemu naslouchají a stejně se modlí – dokonce pohané, když nějací přijdou! Také s každým přichozím sdílejí uvítací polibek, neboť je jim jedno v jakém pořadí se probírají témata, hlavně když se společně setkají za účelem útoku na pevnost naší jediné pravdy...všichni z nich jsou arogantní...všichni z nich ti nabízejí gnózi!“¹¹⁵

Tertullianovy námitky se netýkají pouze zmíněných okolností, které nutně z církevního pohledu „zavrhují víru“, ale protestuje také proti účasti žen, které podle všeho sdílely stejné pravomoci a privilegia jako muži.

„Ony učí, zapojují se do debaty, vymítají a léčí...“¹¹⁶

¹¹⁴ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

¹¹⁵ Tertullian, De Praescr.; VON CAMPENHAUSEN, Hans. *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power*. J.A.Baker. 1st edition. Londýn : [s.n.], 1979. 256 s.

¹¹⁶ Tertullian, De Praescr.; VON CAMPENHAUSEN, Hans. *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power*. J.A.Baker. 1st edition. Londýn : [s.n.], 1979. 256 s.

Není neopodstatněná ani domněnka, že také křtily, což by je stavělo na stejnou úroveň jako biskupy. Za velmi podstatnou a důležitou lze považovat námitku, která gnózi vyhraňuje proti církvi – získáme tak totiž lépe její raný obraz.

„...jejich ordinace je řízena bez rozmyslu, stále se mění. Jednou je v úřadu nováček, podruhé někdo z veřejných činitelů...nikde není povýšení snazší, nežli v tomto táboře rebelů, kde samotná přítomnost je považována za výsadu. Dnes je biskupem jeden, zítra druhý. Ten, kdo je dnes jáhnem bude zítra předčítat...dokonce i z laiků propůjčují roli kněze!“¹¹⁷

Ukazuje se nám tak, jak vypadala podoba rané církve a jak gnostických skupin. Struktura vlastní církvi předpokládá určitou hierarchii a rozvržení rolí mezi muži a ženami, mezi věřícími a „profesionálním“ klérem. Na druhou stranu shromáždění valentinských gnostiků se snažilo ve všech směrech rozdíly smazat a udržet za každou cenu rovnost všech ve všem. Gnostická námitka na tato obvinění byla v podobě teologického argumentu:

„Nazývají nás neduchovními, světskými a církevními...neboť nepřijímáme jejich neopodstatněná tvrzení, oni tvrdí, že zůstáváme ve spodních místech, jako bychom nedokázali pozvednout svou mysl k vyšším věcem, nebo rozumět věcem, které jsou nad nimi.“¹¹⁸

Z církevního pohledu tak gnostici odmítají etická, morální, božská pravidla a nazývají biskupa církve služebníkem demiurga. Ireneus reaguje rovněž teologicky, totiž postojem Jednoty Boží. Jestliže je spojitost mezi řádem nebeským a řádem světským a je jeden Bůh, pak musí být též jenom jedna církev s jedním zástupcem božím – biskupem.

¹¹⁷ Tertullian, *De Praescr.*; VON CAMPENHAUSEN, Hans. *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power*. J.A.Baker. 1st edition. Londýn : [s.n.], 1979. 256 s.

¹¹⁸ Tertullian, *De Praescr.*; VON CAMPENHAUSEN, Hans. *Ecclesiastical Authority and Spiritual Power*. J.A.Baker. 1st edition. Londýn : [s.n.], 1979. 256 s.

Přesto jeho boj proti kacírům nebyl zřejmě zcela jednoznačně úspěšný a zejména podchytit podstatu gnostické hereze nebyl lehký úkol.

„Necht' jsou všichni ti, kdož se rouhají Stvořiteli...tak jak to dělají Valentinovci a všichni tak zvaní gnostici...známi jako vyslanci d'ábla všemi těmi, kdo velebí Boha. Skrze ně d'ábel dnes a denně mluví proti Bohu...tomu Bohu, který připravil věčný oheň pro všechny druhy odpadlíků.“¹¹⁹

Nebylo zřejmě výjimkou, když se gnostických shromáždění účastnili také církevní představitelé. Je dochována Ireneova zpráva Viktorovi, římskému biskupu, ve které ho varuje před jistými spisy, které kolují v jeho obci. Jejich obzvláštní nebezpečnost spočívala v tom, že jejich autor Florinus byl sám knězem, ačkoliv nepatřil mezi „ty, kteří kladou ve svém srdci na první místo boží bázeň.“¹²⁰ Podle Ireneua lze rozpoznat pravé a falešné kněží následujícím způsobem:

„Musí být poslušný církevním kněžím...těm, kteří pokračují v linii apoštolské tradice. Neboť pouze tací získali s touto tradicí rovněž dar pravdy.“¹²¹

Na rozdíl od heretiků, kteří od pravé tradice odpadli a scházejí se bez schválení biskupem:

„Je nutné podezřívat ty, kteří odpadli od apoštolské tradice, a schází se kdekoliv se jim zachce. Tito jsou kacíři...nebo schismatici...nebo pokrytci. Všichni tito odpadli od pravdy.“¹²²

¹¹⁹ KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

¹²⁰ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

¹²¹ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

¹²² tamtéž

Ireneus v jistém slova smyslu souhlasí s gnostiky v tom, že jsou opravdu dvě církevní tradice. Ovšem gnostické dělení na tradici veřejnou a tradici tajnou, předávanou pouze v kruhu zasvěcených nepřijímá. Spíše dělí tradici na pravou a jedinou, tak, jako je pravý a jediný Bůh. A druhou, od ďábla, která podle něj pochází od Šimona Mága, o němž je zmínka i v Novém zákoně, ve skutcích apoštolů:

„...v tom městě žil jeden muž jménem Šimon. Už dlouho ohromoval samařský lid svou magií a prohlašoval se za někoho výjimečného. Všichni, od nejmenšího až po největšího, ho dychtivě poslouchali a říkali: ‚Tohle je jistě ta veliká Boží moc!‘ Poslouchali ho proto, že je tak dlouho ohromoval svou magií. Když ale uvěřili Filipovi kázajícímu o Božím království a o jménu Ježíše Krista, dávali se muži i ženy pokřtít. Uvěřil dokonce i sám Šimon a po svém křtu se stále držel Filipa. Když viděl, jak veliké divy a zázraky se dějí, byl ohromen. Apoštolové v Jeruzalémě uslyšeli, že Samaří přijalo Boží slovo, a tak k nim vyslali Petra a Jana. Ti přišli a modlili se za ně, aby přijali Ducha svatého. (Na nikoho z nich totiž ještě necestoupil; byli pouze pokřtěni ve jménu Pána Ježíše.) Vkládali tedy na ně ruce a oni přijímali Ducha svatého. Když Šimon uviděl, že se Duch svatý uděluje skrze vkládání rukou apoštolů, přinesl jim peníze se slovy: ‚Dejte i mně tu moc, aby každý, na koho vložím ruce, přijal Ducha svatého!‘“¹²³

Ovšem zatímco příběh ve Skutcích apoštolů končí Šimonovým pokáním:

„Petr mu na to řekl: ‚Ať jsou tvé peníze ztraceny s tebou! To sis myslel, že Boží dar jde koupit za peníze? Nemáš podíl ani účast na těchto věci, protože tvé srdce není před Bohem upřímné. Čiň pokání ze své špatnosti a modli se – snad ti Bůh ten úmysl tvého srdce odpustí. Vidím,

¹²³ Sk 8:9-19

jak jsi plný hořkosti a spoutaný nepravostí.' Šimon odpověděl: 'Vy se za mě modlete k Pánu, ať se mi nestane nic z toho, co jste říkali!'"¹²⁴

Ireneova zpráva zavdává jistou možnost pochybnosti o upřímnosti Šimonova obrácení, nebo vůbec jeho uskutečnění.

„Všichni ti, kteří špiní pravdu a haní učení církve, jsou žáky a následovníky Šimona mága ze Samaří...užívají jméno Ježíše Krista jako nějaké návnady, ale mnoha způsoby se dopouštějí nepravostí tak, jako Šimon..."¹²⁵

Je jistě na místě ptát se, jaké motivy Ireneae vedly k jeho přesvědčení. Byly pouze náboženské, nebo také politické? Bylo by zřejmě přílišným zjednodušením říct, že podřídil své náboženské cítění mocenským zájmům, nebo naopak. A naopak, jestliže určité gnostické hnutí odporovalo způsobu, jakým se budovala církev, nelze jednoznačně říct, že vzniklo za účelem jejího potlačení, nebo jí navzdory.

Tento spor o Boží povahu jistě nebyl v dějinách církve jediným, jmenujme alespoň např. Martina Luthera o více než tisíc let později, který rovněž díky jinému náboženskému chápání Boha odmítnul autoritu církve a celého systému její hierarchie. Společně s upevňováním víry ve vzkříšeného Krista se přirozeně upevňovala autorita kléru a podobně s upevňováním víry v jednoho Boha se upevňovala autorita jediného biskupa – později biskupa římského, papeže.

Z obsahu textů nalezených v Nag Hammadí jasně vyplývá, že tzv. křesťanští gnostici hledali jistý druh duchovního osvětlení, kterého chtěli dosáhnout procesem určitého duchovního sebepoznání. Křesťanští biskupové si jistě nekladli pro sebe a své věřící jiný cíl, ovšem lišili se v prostředcích a metodách, které k jeho dosažení používali.

¹²⁴ Sk 8:20-25

¹²⁵ KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

Svatý Justin, zvaný Filosof, jako jeden ze zastánců běžné křesťanské tradice o tom ve své Apologii píše:

„Kdo z přesvědčení uvěří, že je pravda, co se od nás dozvěděli a co jsme jim řekli, a slíbili, že podle toho budou žít, poučíme je, že modlitbou a postem mají prosit Boha o odpuštění svých dřívějších hříchů. My se modlíme a postíme s nimi. Potom je zavedeme k vodě (tj. křest). Tam jsou znovuzrozeni tímž způsobem, jako jsme byli znovuzrozeni my. Ve jménu Pána Boha, Otce veškerenstva i našeho Spasitele Ježíše Krista i Ducha Svatého vykonají totiž ve vodě koupel znovuzrození. Toto jsme se dozvěděli od apoštolů.“¹²⁶

Naproti tomu např. stoupenci Valentinovi se dívají na křest jako pouze vstupní iniciační rituál, který zcela nezavršuje duchovní obrození jedince. Oproti výše uvedenému se zde praví:

„Ti, kdož tvrdí: ‚Nejdříve se umírá a potom vstává z mrtvých‘, se mýlí. Nezáskají-li zmrtvýchvstání za života, tak po smrti už nezáskají nic. Stejně hovoří i o křtu a tvrdí: ‚Křest je důležitý, neboť ten, kdo jej přijme, bude žít...‘“¹²⁷

„Zasvěcení převyšuje křest. Neboť na základě zasvěcení jsme byli nazváni křesťany, ne kvůli křtu. Také Kristus byl tak nazván kvůli zasvěcení, protože Otec zasvětil Syna, Syn pak zasvětil apoštoly a apoštolové zasvětili nás. Ten, kdo je zasvěcený, nabyl vlastní plnosti všeho: má zmrtvýchvstání, světlo, kříž i Ducha svatého. Otec mu to dal ve svatební komnatě a on to přijal. Otec přijal příbytek v Synu a Syn v Otcí. To je království nebeské.“¹²⁸

¹²⁶ Sv. Justýn Filosof, Apologie, 61 s.

¹²⁷ Filipovo evangelium, 67; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹²⁸ Filipovo evangelium, 71; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

2.3.5 Interpretační spor o příběh Adama a Evy

V případě takovýchto neshod se obě strany obracely zpět k Písmu a obě v něm nacházely oporu ve prospěch svého názoru. Ovšem způsob jeho interpretace se často velmi lišil. Velká většina křesťanů prvního a druhého století se zřejmě klonila k tomu, číst a rozumět Písmu tak, jak mu rozuměl i sv. Justýn, tedy kladli důraz na morální a praktický rozměr sdělení a chápali ho jako návody a doporučení k tomu, jak život žít. Starozákonní příběh v knize Genesis tak lze chápat jako morální ponaučení. Díky neuposlechnutí Božího příkazu, naši předkové, první lidé, Adam a Eva byli vyhnáni z Ráje a my důsledky jejich činů neseme doposud.

Církevní otec Tertulián např. vyvozuje morální poučení ze 3. kapitoly Genesis, kdy připomíná hříšnost žen, zděděnou po Evě, varuje před obžerstvím, neboť „jedení vedlo k Adamově pádu“, nabádá věřící k tomu, aby se ženili pouze jednou, neboť Bůh také stvořil Adamovi pouze jednu ženu. Církevní otcové se tedy rozcházejí spíše v otázce, jaké morální poučení plyne ze starozákonního příběhu. Tam, kde sv. Klement vidí požehnání manželského svazku v prvotním rajském stavu, trvá sv. Jeroným na tom, že Adam a Eva měli zůstat panicem a pannou a upadli do stavu manželství teprve poté, co byli vyhnáni z „ráje panenství“.¹²⁹

Na druhé straně gnostičtí učitelé vinili církevní otce z nesprávného pochopení Písma – a obzvláště knihy Genesis – v doslovném slova smyslu, který opomíjel hlubší a metafyzičtější roviny výkladu. Rozpor mezi těmito dvěma pohledy jistě provokoval mnoho otázek. Slyšel Adam s Evou skutečně Boží kroky?

„Vtom ale uslyšeli hlas Hospodina Boha procházejícího se zahradou za denního vánku. Tehdy se Adam a jeho žena skryli před Hospodinem Bohem uprostřed stromů zahrady.“¹³⁰

¹²⁹CHURTON, T.. *Gnostic philosophy*. Rochester, Vermont : Inner Tradition, 2005.423 s.

¹³⁰ Gen 3:8

Nebo lhal Bůh, když varoval Adama a Evu:

„Z každého stromu v zahradě můžeš svobodně jíst, ¹kromě stromu poznání dobra i zla. Z toho nejez, neboť v den, kdy bys z něj jedl, jistě zemřeš.“¹³¹

I když poté žili další stovky let? O kom mluví Bůh v množném čísle?

„Tehdy Bůh řekl: ‚Učiňme člověka k našemu obrazu, podle naší podoby! Ať panují nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nad dobyt看kem, nade vši zemí i nad veškerou havětí lezoucí po zemi.‘“¹³²

A proč Bůh ukrýval před Adamem a Evou poznání, které je učiní „jedním z nás“?

„Hospodin Bůh si tehdy řekl: ‚Hle, člověk se stal jakoby jedním z nás, neboť zná dobro i zlo. Nyní se tedy postarám, aby nevztáhl ruku, nevzal také ze stromu života a nežil navěky.‘“¹³³

Gnostický postoj k těmto z určitého pohledu ne zcela srozumitelným pasážím se klonil spíše k názoru, že se nejedná o příběh s morálním poučením, ale spíš o jakýsi mýtus s hlubokým smyslem. Gnostický způsob čtení Písma připomíná spíše jakousi uměleckou práci s tvořivou imaginací, nežli tradiční teologické výklady. Text nabývá skrytých významů a hloubek, které jsou vyzdviženy na základě osobní zkušenosti každého gnostika, každý tuto interpretační práci provádí svým způsobem a nechává povstat nebo vyniknout určitým symbolům. Dokonce podle zpráv otce Irenea nebyl gnostik považován za zcela zralého, pokud nebyl takového výkladu schopen sám.

Tento způsob alegorické interpretace textu není jistě gnostickým vynálezem. Již staří Řekové vykládali Homérské eposy Iliadu a Odysseu tímto způsobem,

¹³¹ Gen 2:17

¹³² Gen 1:26

¹³³ Gen 3:22

tedy ne doslovně jako zprávu o bitvách mezi bohy a králi, ale jako text, který na hlubší úrovni odhaluje pravdy esoteričtější a symbolické. Stejně tak jiní židovští myslitelé vykládali Písmo alegoricky za účelem nalezení jeho „skrytého smyslu“, včetně Ježíšova současníka, Filóna Alexandrijského.¹³⁴

Pagelsová mluví o Filónově interpretaci knihy Genesis jako o mnohohrstevnaté a různorodé, obsahující všechny výše zmíněné elementy. Na jednu stranu varuje lidi, zejména muže, před zhoubným vlivem žen, neboť Eva je původcem Adamova pádu, který je pro Filóna synonymem pro počátek všeho zla. Na druhou stranu používá i metodu alegorického výkladu, kdy Adam podle něj představuje Mysl (Nous), tedy vznešenější, racionální element, který je „obrazem božím“ a Eva představuje tělo, nebo Vzrušení (aisthesis), nižší, ženský element, zdroj veškeré vášně.

Gnostičtí komentátoři se liší v detailech svých výkladů, avšak sdílí jeden základní předpoklad. Na rozdíl od „ortodoxního“ pohledu, který zdůrazňuje nepřekonatelný rozdíl mezi člověkem a Bohem, gnostický předpoklad je zcela opačný, tedy jeho, jejich, konečné ztotožnění. Což je základní a pro naprostou většinu křesťanských i židovských myslitelů nepřijatelná teze, blížící se spíše východnímu, perskému či indickému způsobu myšlení.

Ovšem takové je gnostické východisko. Tedy božská podstata je v člověku skryta a čeká na to, až se „rozvzpomene“. Tedy vyhnání z ráje, je z tohoto pohledu zapomenutí na božskou prvotní jednotu. Stav, kdy člověk ztratil přímý kontakt s Bohem.

„V ráji jsou dva stromy. Jeden činí zvířetem, druhý člověkem. Adam jedl ze stromu, který činí zvířetem a zvířecími lidmi. Rodí zvířata. Proto uctívají zvířata, která jsou Adamovi (podobná). Strom, jehož plod (...) Bůh učinil člověka a lidé učinili Boha. Tak je tomu na světě, protože lidé

¹³⁴ PAGELS, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent*. 1989 2th edition. New York : Vintage Books, 1989. 182 s.

vytvářejí bohy a uctívají své výtvary. Hodilo by se, aby bohové uctívali lidi.“¹³⁵

I další gnostici zůstali u způsobu interpretace ne nepodobnému tomu Filónovu. Avšak na rozdíl od Filóna necharakterizovali dynamiku lidské bytosti jako rozpor mezi Myslí (Nous) a Vzrušením (aisthesis), ale spíše jako Duše (psyché) a Ducha (pneuma). Příběh Adama a Evy je z této perspektivy gnostiky chápán jako příběh osobního sebepoznání. Gnostický traktát Výklad o Duši mluví o tom, jak duše, v podobě Evy se odcizila své přirozené podstatě a jejím odmítáním upadla do stavu utrpení. Jeho zrušení je navrácením se nazpět to stavu přirozené podstaty. Gnostický autor připodobňuje tento proces svatbě Adama a Evy:

„Ona svatba nebyla, jako bývají svatby tělesné, kdy ti, kteří spolu budou obcovat, jsou pak tímto stykem nasyceni. A tak jako břemeno zanechají za sebou neklid žádostivosti a odvrátí své tváře navzájem. Však jestliže dosáhnou toho, že se spojí navzájem, stanou se jediným životem...Neboť původně byli spojeni navzájem u otce, dokud žena neztratila muže, svého bratra. Sňatek je opět spojil a duše se sjednotila se svým pravým milým, svým přirozeným pánem, jak je psáno: Pánem ženy je její muž.“¹³⁶

Ovšem další gnostické texty role obrací. Není to Adam, kdo symbolizuje vyšší princip, ale naopak Eva. Příběh o probouzení pravé podstaty byl velmi oblíbeným tématem. Pravidelně se objevují témata prvního kontaktu s Duší, její odpor, svár a konečné přijetí stvrzení v podobě „svatby“.

Podle spisu O podstatě archontů Adam poté, co poprvé uviděl Evu, rozpoznal v ní nejenom ženu, ale i určitou duchovní bytost:

¹³⁵ Filipovo evangelium, 63; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹³⁶ Výklad o duši, 133; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

„Archonti se spolu radili a řekli: ‚Pojďme, přiveďme na Adama mrákotu.‘ A on usnul. Mrákota je však nevědomost. Tu na něj přivedli, a on spal. Otevřeli jeho bok a vyňali jeho žebro podobné živé ženě, a zaplnili jeho bok na jejím místě masem. A Adam se stal živou bytostí zcela psychickou. Duchovní žena k němu přišla, mluvila s ním a řekla mu: ‚Povstaň, Adame.‘ A jak ji uzřel, řekl: ‚Ty jsi ta, která mi dala život; ty budeš zvána ‚matkou živých‘; protože ona je moje matka, ona je lékařka i žena i ta, která porodila.‘“¹³⁷

Spis pokračuje dokonce tak daleko, že poté, co Bůh Adama varuje před porušením jeho příkazu, ztratí kontakt se svou duší a ona se mu znovu objeví v podobě hada:

„Duchovní žena však přišla jako had-učitel, a ten (je) poučil slovy: ‚Co vám to pověděl? ‚Z každého stromu v ráji můžeš jíst, ale ze stromu poznání zlého a dobrého nejez?‘ Tělesná žena odpověděla: ‚Řekl nejen ‚Nejez‘, ale také ‚ani se jej nedotýkej, neboť v den, kdy z něj pojíte, zemřete.‘ A had-učitel řekl: ‚Nezemřete; řekl vám to ze závesti. Spíše se vaše oči otevřou a budete jako bohové, poznáte zlé a dobré.‘ Potom byla z hada vzata učitelka a zanechala jej samotného, bytost pozemskou. A tělesná žena vzala ze stromu a jedla; dala také svému muži, který byl s ní.‘“¹³⁸

Svou formou netradiční spis překládaný jako Hrom – dokonalá mysl, popisuje tohoto Ducha, který se zjevuje jako Moudrost, nebo Eva, následovně:

„Neboť jsem ta první a ta poslední. Jsem ta ctěná a jsem ta opovrhovaná. Jsem děvka a jsem svatá. Jsem manželka a jsem panna. Jsem

¹³⁷ O podstatě archontů, 89:68-73; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹³⁸ O podstatě archontů, 90:82-83; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

nevěsta i ženich, a je to můj choť, kdo mne zplodil. Jsem ta, kterou nazývají Život (Zoé - Eva) a kterou jsi ty nazval Smrtí.“¹³⁹

Tajná kniha Janova připodobňuje Adamovo setkání s Evou ke gnostikovi, který se probouzí ze stavu otupělosti k uvědomění si své dosud zakryté duchovní podstaty. Tak, jako Eva promlouvá k Adamovi, tak Pronoia promlouvá ke gnostikovi:

„Jsem upomínkou Pronoie - že mohu vstoupit doprostřed temnoty a do nitra Hádu. A naplnila jsem svou tvář světlem dovršení jejich aiónu. A vstoupila jsem doprostřed jejich vězení, který jest vězením těla. A řekla jsem: ‚Ten, kdo slyší, nechť povstane z hlubokého spánku.‘ A on plakal a ronil slzy. Hořké slzy otřel a řekl: ‚Kdo je to, kdo volá mé jméno, a odkud ke mně přišla tato naděje, zatímco dlím v řetězech vězení?‘ A já řekla: ‚Jsem Pronoia čistého světla: jsem myšlenkou panenského Ducha, který tě pozvedl na čestné místo. Vstaň a pamatuj, že jsi to ty, kdo naslouchal, následuj svou podstatu, kterou jsem já, milosrdná, a měj se na pozoru před anděly bídy a demony chaosu a všemi, kdo tě lákají do léčky, a vyvaruj se hlubokého spánku a uzavření nitra Hádu.‘“¹⁴⁰

2.3.5 Morální důsledky interpretace příběhu Adama a Evy

Ovšem takový alegorický způsob interpretace nezodpovídá běžné lidské otázky ohledně morálky, nebo způsobu praktického života. Tradiční křesťanství z příběhu o prvotním Ráji dovozuje určitá morální pravidla. Ne tak gnostici, kteří namísto toho, aby lidskou touhu a zvědavost po poznání „zakázaného“ považovali za hřích a počátek lidského pádu, ji naopak vyzdvihovali a oslavovali jako způsob dosažení spásy skrze poznání. A tak tam, kde tradiční církevní výklad viní Evu

¹³⁹ Thunder – Perfect mind, 13-16, NHL

¹⁴⁰ Tajná kniha Janova, 31:1-6; NHC II,1; KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

z hříchu, vykreslují ji gnostici jako symbol duchovní síly, která umožňuje probuzení z otupujícího spánku.

Tento způsob interpretace tak nevedl k zavedení jasných morálních pravidel, ale spíše pouze k popisu interakce duše a ducha, nebo psýché a pneuma. Např. autor Filipova evangelia, pravděpodobně stoupenec Valentinovců, popisuje mytologickým jazykem počátek smrti jako oddělení ženy od muže:

„Když byla Eva v Adamovi, smrt neexistovala. Když se od něho oddělila, smrt začala existovat. Když v něho opět vejde a on ji přijme, smrt už existovat nebude.“¹⁴¹

Pouze tehdy, když dojde k jednotě ducha a duše gnostikovy, jinými slovy když se Eva a Adam opět spojí.

„Kdyby se žena neoddělila od muže, nebyla by s mužem zemřela. Oddělení od něj se stalo počátkem smrti.“¹⁴²

Na druhé straně církevní otcové kritizovali tento přístup a odmítali ho s tím, že svou svévolnou interpretací písma si gnostici vytváří každý vlastního boha¹⁴³ a odmítají přistoupit na morální pravidla, naopak často žádná neuznávají.

Zajímavý pohled na příběh o Adamovi a Evě se nabízí ve spisu Svědectví Pravdy, který ho vypráví z pohledu hada, snažícího se jim otevřít oči:

„Ale had byl moudřejší než všechna zvířata obývající Ráj a přiměl Evu, řka: ‚Toho dne, kdy pojíš ze stromu, který stojí vprostřed Ráje, oči tvého

¹⁴¹ Filipovo evangelium, 52; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹⁴² Filipovo evangelium, 58; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹⁴³ PAGELS, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent*. 1989 2th edition. New York : Vintage Books, 1989. 182 s.

ducha se otevřou.‘ A on (Bůh) proklel hada a nazval ho ‚děblem‘. A řekl: ‚Hle, Adam se připodobnil nám, znajícím zlé a dobré.‘“¹⁴⁴

Kniha Genesis podává verzi příběhu následovně:

„Hospodin Bůh si tehdy řekl: ‚Hle, člověk se stal jakoby jedním z nás, neboť zná dobro i zlo. Nyní se tedy postarám, aby nevztáhl ruku, nevzal také ze stromu života a nežil navěky.‘ Proto Hospodin Bůh člověka vyhnal ze zahrady Eden, aby obdělával zemi, z níž byl vzat. Vyhostil člověka a na východní straně zahrady Eden umístil cheruby s míhajícím se plamenným mečem, aby střežili cestu ke stromu života.“¹⁴⁵

Ovšem gnostická verze jakoby pochybovala o tomto Bohu, který nazývá zlo „dobrem“ a naopak:

„Ale jaký je takový Bůh? Nejdříve záludně odepře Adamovi jíst ze stromu poznání, následně říká: ‚Adame, kde jsi?‘ Bůh není schopen předvídavosti? Nevěděl by to od začátku? A později říká: ‚Vyžeňme ho z tohoto místa, aby nepojedl ze stromu života a nežil věčně.‘ Zcela jistě se ukázal býti záludným odpíračem! A jaký je takovýhle Bůh? Neboť velká je slepota těch, kdo čtou a kteří ho neznají.“¹⁴⁶

Na dalších místech odsuzuje autor dokonce křesťanské mučedníky jako „prázdné“, kteří „svědčí pouze sami sobě“. Jistě silná slova a z pohledu církve převrácení smyslu Písma. Nebyl to jistě jediný bod sporu. Sv. Ireneus píše o způsobu života gnostiků jako přinejmenším nekonzistentním:

„Pročež ti, kteří jsou dokončeni, s klidem dělají vše zakázané, o čem Písma tvrdí, že kdo je dělá, nemůže dosáhnout království božího. Jídají totiž bez rozdílu z toho, co se obětuje modlám a nedomnívají se přitom, že se poskvňují. Scházejí se také při pohanských slavnostech k uctívání

¹⁴⁴ Testimony of Truth 45:30-47:10, NHL

¹⁴⁵ Gen 3:22-24

¹⁴⁶ Testimony of Truth 47:15-48:4, NHL

slavených model a nevyhýbají se ani jak Bohu tak i lidem nenáviděného divadla, zápasům s divokými šelmami i vražedným soubojům. Někteří se oddávají tělesným rozkoším bez míry, říkajíce, že co je tělesné, patří k tělesnému a duchovní k duchovnímu. A tak někteří tajně smilní se ženami, které se k nim přidali kvůli nauce, což také často ženy, které od nich byly svedeny, když se později navrátily k církvi, kromě jiného také přiznávají. Jiní pak i veřejně beze studu za manželky ženy mužům odloučené, do nichž se zamilovali, jiní zase, kteří vážně předstírali, že s nimi bydlí jako se sestrami, byli odhaleni, neboť sestra od bratra otěhotněla.¹⁴⁷

Oproti tomu Klement Alexandrijský chválí egyptské Valentinovce proto, že „na rozdíl od jiných pohanů schvalují stav manželský.“¹⁴⁸ Není tedy zcela zřejmé, jestli existoval jednoznačný postoj ke svátosti manželské, nebo zdali gnostici upřednostňovali celibát. Z popisu mystéria svatební komnaty, jak je zaznamenáno např. ve Filipově evangeliu nevyplývá zřejmě, jaký praktický způsob manželského svazku pro gnostika vyplývá:

„Svatební komnata není dopřána ani zvířatům, ani otrokům nebo nečistým ženám, je však dopřána svobodným mužům a pannám.“¹⁴⁹

Pagelsová porovnává závěry některých moderních badatelů, které jsou stejně nejednoznačné, jako zdroje ze kterých vychází. Např. nizozemský badatel Gilles Quispel trvá na tom, že gnostici v podstatě potřebovali instituci manželství a slavili ji mezi sebou jako svátost, představující vtělení božské harmonie mužské a ženské energie. Oproti tomu mladší americký badatel Michael Williams argumentuje tím, že gnostici používali obrazu manželství pouze jako symbolu

¹⁴⁷ Ireneus, Proti bludům, I., 6, 3; *Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu*. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. 270 s.

¹⁴⁸ PAGELS, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent*. 1989 2th edition. New York : Vintage Books, 1989. 182 s.

¹⁴⁹ Filipovo evangelium, 55; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

božského spojení, podobně jako středověcí mystici, v protikladu k pozemskému spojení muže a ženy, jež považovali na nízké a nečisté.

Zdá se, jakoby autor Filipova evangelia vůbec nepřistoupil na způsob uvažování, který rozlišuje mezi špatnými a dobrými činy v oblasti morálky a lidského chování, zejména v oblasti spojení muže a ženy. Jakoby naznačoval, že nezáleží na samotném činu, ale spíše na stavu mysli, uvědomění a záměru, se kterým k činu gnostik přistupuje. Stírá kategorie „dobra“ a „zla“ jako nerozlučitelný pár a naznačuje, že cílem je tyto kategorie určitým způsobem zrušit, překročit:

„Světlo a tma, život a smrt, pravý a levý, všichni jsou si navzájem bratry, není možné je od sebe oddělovat. Proto nejsou ani dobří dobrými, ani zlí zlými, ani život není životem a smrt není smrtí. Proto se každý ničí již svým od svého původního začátku. Ti ale, kteří jsou nad svět povzneseni, jsou nezničitelní a věční.“¹⁵⁰

Neboť, jak pokračuje další logion:

„Jména, která se dávají věcem světa, jsou velice klamná. Obrací totiž myšlení od toho, co je pevně dáno, k tomu, co pevně dáno není.“¹⁵¹

Jak tato myšlenka rezonuje s obrazem stromu v ráji, který dal po ochutnání plodů „poznat rozdíl mezi zlem a dobrem“?

„Strom byl Zákon. Má moc propůjčovat poznání dobra a zla. Ale ani ho neoddělil od zlého, ani ho nenechal v dobrém, nýbrž připravil smrt těm,

¹⁵⁰ Filipovo evangelium, 6; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹⁵¹ Filipovo evangelium, 7; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

kteří z něho jedli. Neboť když pravil: „Jezte toto a toto nejezte,“ stal se počátkem smrti.“¹⁵²

Ve světle těchto myšlenek se zdá snad o něco pochopitelnější, že z žádného gnostického textu jasně nezaznívá argument ve prospěch celibátu, nebo naopak manželství, morální zodpovědnost jedince je jakoby rozšířena o další dimenzi, která tuto otázku překračuje a táže se nikoliv po konkrétním činu, ale spíše míře uvědomění a záměru člověka, se kterým k činu přistupuje. Je to jistě i následující ukázka, která potvrzuje, že gnostici nevěřili v rovnost všech lidí, co se možnosti poznání týče a dali tak příčinu k pozdějším obviněním z toho, že se jedná o náboženství „elitářské“. V přirovnání se mluví o tom, jak dávat každému podle jeho potřeb, které gnostik rozpozná tím, že nahlédne povahu duše daného jedince, nenechá se oklamat tělesným zjevem.

„Jeden hospodář měl všechny možné věci: děti, otroka, dobytek, psy, prasata, pšenici, ječmen, slámu, trávu, (...) maso, žaludy. Byl moudrý muž a znal pro každého správnou potravu. Dětem předkládal chléb a olivový olej, ale otrokům olej ricinový, maso a mouku. Zvířatům dával ječmen, slámu a trávu. Psům házel kosti, prasatům žaludy a zbytky. Stejně je tomu s Božími učedníky. Je-li moudrý, rozumí, co znamená být učedníkem. Tělesné podoby ho neoklamou, bude hledět na povahu duše jednoho každého a hovořit s ním. Na světě je mnoho zvířat, jež mají lidskou podobu. Pochopí-li to, bude předhazovat prasatům žaludy, dobytku bude předhazovat ječmen, slámu a trávu. Psům bude předhazovat kosti. Otrokům bude dávat základy, dětem však poskytne celé vědění.“¹⁵³

Ale ani přesto nelze říct, že by se gnostici podle Filipa považovali za nadřazené zákonu, nebo nepodléhající hříchu. Avšak perspektiva, ze které je celá „instituce“

¹⁵² Filipovo evangelium, 70; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹⁵³ Filipovo evangelium, 87; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

hříchu nahlížena podléhá kritériu soudícímu pouze míru, do které dotýčný je schopen „poznání Pravdy“.

„Ten, kdo vlastní poznání Pravdy, je svobodný. Svobodný nehřeší. Kdo hřeší, je otrokem hříchu. Pravda je Matkou, poznání je Otcem. Ti, kteří se domnívají, že nehřeší, označuje svět za ‚svobodné‘. Slova, že jsou ‚svobodnými‘ znamenají, že poznání Pravdy činí z takových lidí domýšlivé a poskytuje jim pocit nadřazenosti nad celým světem. Láska však buduje. Ten, kdo se osvobodil skrze poznání, je z lásky služebníkem těm, kteří svobodu poznání dosud nemohli přijmout.“¹⁵⁴

V závěru logion autor zřejmě naráží na Pavlův dopis Korintským, kde apoštol píše:

„Pokud jde o maso obětované modlám: Ano, víme, že ‚všichni jsme došli poznání‘. Poznání ovšem nadýmá, zatímco láska buduje. Kdo si myslí, že něco ví, ještě neví tak, jak by vědět měl. Kdo ale miluje Boha, ten má poznání od něj.“¹⁵⁵

Ovšem jak by se měl gnostik postavit k otázce dobra a zla na osobní úrovni, v praktickém životě stále není zcela zřejmé. Tradiční církevní způsob předpisu pravidel, vztahujících se na všechny věřící stejně, zřejmě nebyl cestou, kterou by se chtěli gnostici vydat. Naopak zde nacházíme spíše apel na osobní zodpovědnost a individuální iniciativu v hledání a objevování takovýchto kořenů zla, a proto např. čteme dále ve Filipově evangeliu:

Co se nás pak týče, každý z nás by měl kopat, aby odkryl kořeny špatnosti, které jsou v něm a měl by je vyrvat i kořeny ze svého srdce. „Špatnost však bude vytržena, když ji poznáme. Nepoznáváme-li ji, zapouští v nás kořeny a přináší v našem srdci své plody. Je naším pánem

¹⁵⁴ Filipovo evangelium, 81; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹⁵⁵ 1K 8:1-3

a my jsme jejími otroky. Drží nás v zajetí, aby nás nenechala dělat to, co chceme, takže to, co chceme, neděláme. Je mocná, protože jsme ji nepoznali. Dokud je zde, působí. Nevědomost je matkou všeho zla. Nevědomost skončí smrtí, protože ti, kteří jsou v nevědomosti ani nebyli, ani nejsou a ani nebudou (...) budou dokonalí, až bude celá pravda zjevena. Pravda je totiž jako nevědomost. Dokud je skrytá, spočívá sama v sobě, když se však zjeví, bude poznána a oslavována, neboť je mocnější než nevědomost a omyl.“¹⁵⁶

Možným závěrem může tedy být, že osobní zodpovědnost a naslouchání vnitřnímu hlasu je nadřazeno pravidlům a příkazům udíleným zvenčí. Jenom dalším logickým krokem je tedy v těchto otázkách odmítnout autoritu církevních představených a spolehnout se na vlastní „vnitřní“ hlas. Takováto samostatnost ovšem zřetelně jde proti tendenci sdružovat církve v hierarchickém řádu, proti její jednotě a zcela jistě podkopávala autoritu ustanovených biskupů. Ireneus o tomto způsobu chování sám píše, že ti, kteří se jím řídí, „nemají úctu k ostatním“ a „myslí si, že jsou něco lepšího, než druzí.“¹⁵⁷

Tyto úvahy o míře osobní zodpovědnosti vedou k obecnější a složitější otázce o svobodě lidské vůle. Podobně jako sv. Justýn, který interpretoval Ježíšovo poselství a křesťanskou zvěst jako možnost vysvobození a volnosti od nadvlády tužeb a žádostí, ať už tělesných, nebo duševních, ale rovněž od nadvlády vnější, tedy Římské říše. Klement Alexandrijský velebil křesťanství jako možnost svobodně si zvolit mezi mučednickou smrtí a područím římské nadvlády. Biskup Metodius viděl celou lidskou historii od pádu ze zahrady Eden jako postupný vývoj lidské svobody, která vrcholí v největší svobodě ze všech – v dobrovolném

¹⁵⁶ Filipovo evangelium, 90; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

¹⁵⁷ PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. 182 s.

odříkání. Řehoř z Nyssy prohlásil, že duše představuje svou nejvyšší kvalitu v tom, když je ovládána samostatně svou vlastní opravdovou vůlí.¹⁵⁸

Mnoho křesťanů se shodovalo se svými židovskými současníky v tom, že Adamovo porušení Božího zákazu dalo vzniknout bolesti, utrpení a smrti v doposud dokonalém světě. Na druhou stranu svatí otcové jako Justýn, Ireneus, Tertullián a Klement rovněž souhlasili s tím, že Adamův přestupek nezasáhl do schopnosti lidské vůle samostatně se rozhodovat, neboť i nyní je člověk schopen se rozhodovat svobodně. V jakém vztahu je tento postoj uznání svobody lidské vůle vzhledem k postoji gnostickému, který rovněž svobodnou vůli jistým způsobem vyznával?

Pro Klementa Alexandrijského je morální svoboda lidskou „ozdobou a slávou“. Stvrzuje to, že jsme skutečně vytvořeni k obrazu božímu a máme to, co nazývá „autexousia“, termín často překládaný jako „svobodná vůle“, ale přesněji spíše „síla a moc určovat svůj vlastní osud a bytí“. I apoštol Pavel mluví o svobodné vůli, ovšem v jejích sociálních důsledcích poněkud rozporuplně:

„Ať každý zůstává v postavení, ve kterém byl povolán. Byl jsi povolán jako otrok? Nedělej si s tím starosti. Pokud se ale můžeš stát svobodným, určitě toho využij. Koho Pán povolal jako otroka, ten je v Pánu osvobozen. Podobně koho Kristus povolal jako svobodného, ten se stal jeho otrokem.“¹⁵⁹

Naproti tomu gnostici tuto svobodu, zejména v kontextu tohoto světa, zpochybňovali, někdy dokonce zesměšňovali. Ve spisu Podstata archontů je Adam vyličen spíše jako oběť, morálně i fyzicky postižená od začátku. Je podveden a oklamán silami zla a zcela odkázán na to, zdali jiné síly se nad ním smilují a pomohou mu pozvednout a osvobodit se z jeho údělu.

¹⁵⁸ CHURTON, T.. *Gnostic philosophy*. Rochester, Vermont : Inner Tradition, 2005.423 s.

¹⁵⁹ 1K 7:20-22

Valentinos a jeho následovníci nikdy zcela nepopírali svobodnou vůli, přesto ji považovali za omezenější, než církevní otcové. Člověk má jistou svobodnou vůli, ale ta není tak velká – v případě Adama – aby uvrhla celé lidstvo do stavu utrpení. Gnostická pozice vychází spíše z předpokladu, že utrpení je již přítomno a je nedílnou součástí nedokonale stvořeného Světa. To je vyjádřeno tzv. předstvořitelem¹⁶⁰, ve kterém figurují jiné, než lidské síly a již ty zasévají sémě utrpení do budoucích lidských pokolení. Jedná se o mýtus Sofie, který se udál dávno před Adamovým stvořením. Jak je to popsáno např. v Tajné Janově knize o stvoření Demiurga:

„Naše spolusestra Sofia, protože je aionem, vymyslela sama ze sebe myšlenku. A skrze myšlení Ducha a První Poznání chtěla nechat povstat nápodobu sebe sama, ačkoliv jí to Duch nedovolil ani nedopřál, ani její párový druh, mužský panenský duch. Proto ona nenalezla druha, když se rozhodla tuto nápodobu vypustit bez souhlasu Ducha a bez vědomí svého párového druha, a tak ho vypustila pouze kvůli v ní se nacházející smyslnosti. Její myšlení nemohlo být bez skutku a její skutek povstal – nedokonalý a ošklivý ve svém vzezření...a nepodobal se vzezřením své matce, byl jiný...odvrhla ho proto od sebe, daleko od onoho místa, aby ho nespáčil žádný z Nesmrtelných, neboť ho porodila v nevěděni.“¹⁶¹

Další varianty jsou mýty o padlé Sofii, která odmítla své místo ve stvořeném pořádku a svévolně se pokusila proniknout do hloubek podstaty svého původu. Z námahy a utrpení, které přitom musela překonat, pak za pomoci Kristovy vytvořila stavební prvky, ze kterých je sestaven náš Svět.

Církevní východisko mluví o lidské svobodné vůli a jejím zneužití člověkem. Gnostici pak mluví o tom, že ačkoliv člověk má jistou dávku svobodné vůle, rodí se do světa, který sám o sobě obsahuje utrpení a bolest, na které člověk nemá ze

¹⁶⁰ PAGELS, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent*. 1989 2th edition. New York : Vintage Books, 1989. 182 s.

¹⁶¹ Tajná kniha Janova, KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s.

své viny podíl. Dobrou zprávou z hlediska církevního je apel na lidskou sílu a svobodnou vůli, z hlediska gnostického pak spíše přijetí utrpení a uznání stavu světa ne nepodobně buddhistickému východisku první vznešené Pravdy o utrpení.

Lze se domnívat, že následovníci Valentinovi a další gnostici byli lidé vzdělaní a z vyšších společenských vrstev, kteří svou světskou svobodu mohli považovat za něco přirozeného a daného, což velká část obyvatel tehdejší Římské říše tvrdit nemohla. Znali hranice své svobody i hranice svobody těch nejsvobodnějších, ale uvědomovali si nemožnost jejich překročení. Gnostická vize byla v určitém smyslu „temná“, ovšem její naděje zcela spočívá v „Otcí“, Zdroji, Hlubině.

„On je našel v sobě a oni v sobě našli jeho: neobsáhnutelného a nepojatelného, dokonalého Otce, v němž jest Plnost; kterého Plnost potřebuje, neboť pojal její dokonalost v sobě: on, který ji nesvěřil Plnosti.“¹⁶²

Je to právě tento spor o kvalitu a rozsah lidské osobní svobody vůle, ve kterém se rozchází pohled gnostický a pohled církevních otců, kteří pro ni byli ochotni podstoupit i mučednickou smrt. Je možné se domnívat, že ti nesvobodní, utlačovaní, zotročení, kteří jako mezi prvními přijímali křesťanskou víru, byli mimo jiné uchváteni silou svobodné lidské vůle, která byla schopna se vzdát postavení, rodiny, jistot, i života? A na druhou stranu ve jménu této svobody a posilování církve a její pospolitosti a soudržnosti se nedostaly ke slovu gnostické námitky o limitech a hranicích lidské vůle, až byly jako celek odsunuty zcela mimo zřetel. Byla to jistě především názorová roztržičnost a nejednotnost, v důsledku které gnosticismus jako proud neustál v dialogu s církví v čase a propadl se na dlouhou dobu v dějinách do podoby pozemního proudu, který se jenom občas vynoří zpátky na povrch.

¹⁶² Evangelium Pravdy, 18:30-35; *Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7*. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s.

ZÁVĚR

Přesný původ gnosticizmu není znám - a možná je také nepoznatelný. Přibližně víme, kdy a kde počalo ve starověku toto dualistické hnutí pravého světelného a falešného boha hmoty. O gnosticizmu jistě ještě nebylo řečeno vše. Má stoupence, kteří mluví o prvcích židovského, křesťanského, zoroasteriánského, buddhistického, platónského, alexandrijského novoplatónského a egyptského hermetického původu.

Existuje jeden či více zakladatelů gnosticizmu? Zatímco mnoho lidí dává přednost tezi vícenásobného zdroje, různé projevy gnostické myšlenky na Blízkém východě a v Alexandrii mají dost společného, aby naznačovaly přítomnost jednotícího ducha, který překračuje bariéry sekt, jazyků a geografie. Existují přinejmenším dvě jedinečné myšlenky, které oddělují dualistické gnostiky od řecko-římských teologií, judaismu a vynořujícího se křesťanství: 1. předpoklad dvou božských bytostí, které si hledají cestu do našeho nitra - jedna je bytostí ducha a věčného světla, druhá temnoty a dočasného těla; a 2. transcendentní princip světla, které může být nalezeno v průběhu lidského života, v záblesku gnóze - poznání, přinášející božskost do lidského osamění, spojením s původní Jednotou.

V gnosticizmu může být spásy jakožto záblesku poznání dosaženo nyní a nikoli jen jako odměny po smrti, jak je tomu v křesťanství. Křesťanská spása - nespátřitelná, neprokazatelná, nezažitá nikým z lidí - je spojována výhradně s posmrtným životem. Gnostik mohl na cestu vyrazit sám, bez duchovních, a dorazit k cíli již teď.

Gnóze, tedy „poznání“, se stává hledáním ve smyslu, ve kterém skrze Platona Sokrates prohlašuje: „Poznej sám sebe“, který lze považovat za hlavní princip gnosticizmu. Ale o mnoho dříve, v židovské Bibli, si Eva vybrala ze stromu ovoce poznání a od té doby s ní bylo - jako s každou ženou - v systémech židovsko-křesťansko náboženství zacházeno jako se špatnou a nezasvěcenou kacířkou. Opačně je mezi gnostiky velebena pro svou odvahu zvolit si poznání před

nevinností (nevědomostí) a vzdorovat autoritě boha stvořitele země i lidí, Demiurga, který střeží poznání, jakoby patřilo výhradně jemu. Eva je hrdinkou světla a prométheovskou osvoboditelkou z boží tyranské autority. V knize Genesis a v pozdějším gnostickém mýtu (jako je Původ světa a Skutečnost vládců) je Eva dokonce mytickou matkou gnosticizmu.

Mnoho škol gnosticizmu je předmětem nejvyššího zájmu do dnešních dní. Objevy z Nag Hammádí nám dala díla Sethiánů stejně jako Valentinovců, k dílům později zmíněných patří Evangelium pravdy, možná od samotného Valentina. Mezi další významné nálezy, které vydala egyptská země, patří Tomášovo evangelium a sethiánská díla Tři stély Sethovi, Parafráze Šému a Cizinec, Allogenes.

Muži a ženy země byli původně věčnými duchy, aeony, kteří tragicky padli z plerómatu, jakési spirituální sféry světla, do vesmíru smyslového vnímání, který pocítují jako zcela odcizený jejich skutečnému bytí. Každý duch je obdařen chátrajícím tělem. Aby unikl z tohoto chřadnoucího těla, je gnostikův pohled směřován dovnitř k jiskře, k tušenému mystériu nevědomého já, které bylo kdysi součástí neznámého boha. V tomto rozdělení mysli a těla spočívá konfliktní dualismus mezi duchovním dobrem a hmotným zlem a nakonec mezi já a planetárním světem, jehož nesváry přináší člověku stavy odcizení. Pouze poznání (gnóze) duchovního světla - nikoli víra - skýtá únik z pozemské nadvlády a umožňuje návrat do sféry, ze které jsme padli.

Gnóze je osobní aktivitou; skrze četbu, meditaci a pátrání je její bezprostřední podoba pravděpodobně slovy nevyjádřitelná, stejně jako je zároveň odhalující. Taková je povaha mystické zkušenosti, jakkoliv je pak toto nepopsatelné převedeno zpět do řeči, rozumu či mýtu. Výsledkem gnostických i dalších mystických meditací by tak měl být nový překlad mystické zkušenosti pro tento svět a život v něm.

Pokusila jsem se na krátké ploše načrtnout některé z mnoha problémů a kontroverzních témat, ve kterých se gnostici postupně stále častěji střetávali s nově se ustanovivší církví. Není možné všechna témata vyčerpat do hloubky,

jednak z důvodů rozsahu práce, zejména pak z limitů vyplývajících z potřeby znalosti veliké sumy textů Písma a gnostických textů, v neposlední řadě pak jsem narážela i na hranice jazykové, neboť pro skutečně objevný a původní přístup je nutné pracovat se zdroji primárními, tedy psanými aramejsky, řecky, hebrejsky, nebo koptsky.

Zájem o gnózi, který roste od nálezů knihovny v Nag Hammadí, lze pozorovat od oblastí čistě akademických, až po oblasti patřící spíše mezi populární a zábavné. I ve světové kultuře lze sledovat trendy, kdy různé žánry pracují s gnostickými tématy, nebo používají variace na gnostický mýtus a zároveň budí zájem veřejnosti. Z knih jmenujme alespoň populární díla Dan Browna, anebo částečně gnostické téma zanesené ve filmové trilogii Matrix. Záslužným činem na poli propagace gnóze je u nás soustavná činnost, které se věnuje prof. Pokorný, jež v posledních letech vrcholí vydáváním českých překladů vybraných textů z Nag Hammadí a v nejbližší době očekáváme vydání českého překladu slavné knihy Kurta Rudolpha.

Nelze rovněž nezmínit postavu švýcarského psychologa C.G.Junga, který sám cítil vnitřní spřízněnost se starověkými gnostiky. Své první dílo Sedm promluv k zemřelým, které sepsal v souvislosti se svou duchovní krizí, rovněž koncipoval ve stylu gnostického traktátu. Není náhodou, že druhý svazek Nag hammadské knihovny nese jeho jméno, zasloužil se nemalou měrou o jeho záchranu a dodnes mnoho autorů používá jeho psychoanalytických metod při moderním religionistickém bádání.

Z množství literatury, které jsem při sestavování této práce prošla, je zřejmé, že mnoho otázek je stále nezodpovězených a výzkum není jistě u konce. Přála bych si, aby tato práce mohla být alespoň inspirací pro ty, kdo by se chtěli otázkám gnóze a jejího vztahu k současnému křesťanství dále věnovat.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

BARNSTONE, Willis. *The Gnostic Bible*. 2003 2th edition. New York : Shambhala, 2003. 880 s.

Bible : Překlad 21. století. 1. [s.l.] : Biblion, 2009. 2276 s. ISBN 978-80-87282-06-9.

Corpus Hermeticum, 2007, 1. Vyd., Hermann a synové, přeložil Radech Chlup, ISBN: 978-80-87054-09-3.

CHURTON, T.. *Gnostic philosophy*. Rochester, Vermont : Inner Tradition, 2005. 423 s.

Ginza I : Gnostická bible nazarejců. 1. Praha : Bibliotheca gnostica, 2008. 275s.

Křesťané před Kristem, za Krista a po Kristu. Jan Kozák. 1. vyd. Praha : Bibliotheca Gnostica, 1995. 270 s.

KOZÁK, Jan. *Příběh o povstání hada*. Praha : Bibliotheca gnostica, 1996. 215 s. ISBN 80-902072-0-0.

Rukopisy z Nag Hammádí : Kodex II/2-7. W.B. Oerter a P. Pokorný. Praha : Vyšehrad, 2008. 360 s. ISBN 978-80-7021-875-4.

PAGELS, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent*. 1989 2th edition. New York : Vintage Books, 1989. 182 s. ISBN 0-679-72232-7.

PAGELS, Elaine. *The Gnostic Gospels*. 1979 2th edition. New York : Vintage Books, 1979. 182 s. ISBN 0-679-72453-2.

RUDOLPH, Kurt. *Gnosis*. 1987, New York: HarperOne, 2006. 432s. ISBN: 978-0060670184.

SEZNAM ZKRATEK

1K ... První list Korintským

2K ... Druhý list Korintským

Ef ... Efezským

Ga ... Galatským

Gen ... Genesis

J ... Evangelium podle Jana

L ... Evangelium podle Lukáše

Mt ... Evangelium podle Matouše

Mk ... Evangelium podle Marka

NHC ... Nag Hammadi Codex

Ř ... Římanům

Sk ... Skutky apoštolské

ABSTRAKT

KOZÁKOVÁ, B. *Vzkříšení a svobodná vůle z pohledu křesťanské gnóze*. České Budějovice 2010. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra praktické teologie. Vedoucí práce.

Klíčová slova: gnóze, gnosticismus, vzkříšení, svobodná vůle, rané křesťanství, svatí otcové, spasitel, Ježíš Kristus, Nag Hammadí

Práce se zabývá vztahem gnosticizmu, jak se nám o něm dochovaly zprávy zejména z Nag Hammadského nálezu a křesťanské církve z pohledu polemik církevních otců. Snaží se o vystihnutí základních bodů společných všem verzím klasického kosmogonického gnostického mýtu. Probíráno je téma vzkříšení Ježíše Krista a vztah víry v něj k vytváření struktury církevní organizace. Dalším tématem je problematika svobodné vůle, dobra a zla a jeho důsledky pro lidskou morálku. Jak se její chápání může měnit na základě různých interpretací starozákonního textu příběhu Adama a Evy, tak jak je vyprávěn v knize Genesis.

Dále práce podává stručný přehled historie vývoje gnostického bádání a zejména proudů a skupin, které myšlenkově, či přímo na antický gnosticismus počátku letopočtu navazovaly. Stručně je pojednáno o skupinách hermetických, mandejských, manichejských a bogomilech/katarech.

ABSTRAKT

The Ressurrection and free will from the gnostic view

Comparison of phenomenons as seen by gnostic christians and a catolic church.

Key words: gnosis, gnosticism, ressurrection, free will, early christianity, church fathers, savior, Jesus Christ, Nag Hammadi

The thesis describes the relationship between the ancient Gnosticism as we know it from the Nag Hammadi library and as it is described in the works of early church fathers and New Testament. It outlines basic topics similar to all versions of a classical cosmogenic Gnostic myth. The subject of the faith in the resurrection of Jesus Christ and its relationship to the establishing a Church structure is discussed. Another topic is the problem of human free will and that of good and evil and its consequences for human morale. The ways of different understanding to it are presented, based on Old Testament story of Adam and Eve as reffered to in the book of Genesis.

The work also reviews the history of a Gnostic research, namely of those groups related directly or indirectly to the ancient Gnosticism of late antiquity. Briefly, the Hermetics, Mandeans, Manicheans, Bogomils and Catars are discussed as well.